

189387

CONSIDERATIUNI

ASUPR'A

TIMPULUI SI SPACIULUI.

DE

BCU Cluj / Central University Library Cluj
J. CAV. DE PUSCARIU.

BUDAPESTA

CU LITERELE LUI ALEXANDRU KOCSI

1878.

CONSIDERATIUNI

ASUPR'A

TIMPULUI SI SPACIULUI.

DE

J. CAV. DE PUSCARIU.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

BUDAPESTA
CU LITERELE LUI ALEXANDRU KOCSI
1878.

In locu de Prefatiune.

Déca asi presentá publicului cetitoriu unu opu completu si perfectu, — m'asi incumetá sè-lu recomendu cu o precuventare mai potrivita.

Dar' carticic'a ast'a e numai o reproducere de nisce articli ocasionali, ce au esitu in „Familia 1878 Nr. 1—27“ sub firm'a pretitulata, — si nu cuprindu altu-ceva, decâtu órecari notitie, ce le-am culesu din lectur'a sciintieloru naturali moderne, si ce le-am insíratu ací — fàra aspiratiune la o ordine sistematica.

De ace'a si prefatiunea aceast'a asemenea va portá caracterulu numai a unoru observatiuni fragmentarie, ce se referescu mai multu la form'a de câtu la meritulu lucrului.

Celu ce nu cetesce cartea, nu va avé trebuintia nice de prefatiune, *ignoti nulla cupido*; — iéra celu-ce o va cetí tóta, lesne va poté gasí, cà ce m'a indemnatu la publicarea celoru cuprinse in ea? — si asiá — fàra de a avé

IV

lipsa de o precauventare reclamatorie — se va convinge, că opulu nu are altu-ceva in vedere, decâtu d'a impretiní rezultatele studiiloru naturalistice, si in deosebi cele geologice cu enaratiunea biblica despre creatiune.

Poporulu nostru, care pâna ací erá dedatu d'a fi retienutu intre barierele cunoscintieloru celoru restrinse ale bibliei despre lumea, in care traiesce, si despre omenimea, ce-lu cucesce totu mai tare prin progresulu in cultura, — are de lipsa, sè i se deschida unu orizonu mai largu de acele cunoscintie, ce i sunt de trebuintia sè pota tiené lupt'a pentru esistencia, — fâra d'a i se conturbá simtiulu celu bunu alu religiositatii. ¹⁾

Sustienerea religiositatii e bas'a moralitâtii, — iéra aceast'a conditionéza buna starea omului si tign'a de viétia.

Tocmai pentru aceea invetiatur'a religiosa trebue se tiena o directiune, care despre o parte sè nu abata pre omulu de pre terenulu moralitâtii prin infacisiári superstitiose si pagubitorie intereseloru sale materiali, — iéra despre alta parte inca se nu i se presenteze

¹⁾ Déca cumva am gresítu calea cea adevérata càtra scopulu propusu, — placa celoru mai iscusiti, de a deschide alta mai potrivita.

lumea ca unu ce fora scopu, si sanct'a scrip-tura cá nisce revelatiuni, ce aru sta in contradicere aperta cu positivitaea naturei.

Pre cátu asiá dara avemu lipsa de o reforma mai corespunsetorie timpului in administrarea celoru religiose, — pre atátu avemu trebuintia si de ace'a, cá din timpu bunu si intr'unu modu successivu sè gatimu si poporului nostru puntea de trecere de la sistem'a cea vechia a nutrimentului religiosu la acea, ce o recere stadiulu, la care s'au aventatu scientiele naturali. — Altu-cum stámu in periclu de a vedé poporulu nostru estermindu-se cá autochtonii americani si australi facia de cultura europeana, ce i au dogoritu *topindui*, *dupa cum se topesce cér'a de facia focului*.

Déca preotínea nóstra nu va fí la inal-tínea missiunei sale, cà se fía conducatoria si invetiatoria poporului nu numai in cele spiri-tuale, dara si in cele materiali; — déca nu va scí se predice turmei sale alt'a decâtu de sarací'a cea de buna voia, de cei seraci cu du-hulu etc., — si va uitá de a indreptá pre fíii sei sufletesci si intra colo, cà cum sè-si câstige pana de tóte díle? — in ce chipu se pastreze din ce a câstigatu? — cum sè se ferésca de pa-tim'a beuterei, cu deosebire a vinarsului celui omoritoriu de spiritu, de trupu si de avere? —

cum sè se pazésca, cá sè nu ajunga pre man'a camatariloru, cari i sugu tóta poterea materiale mai amaru decum sugu lipitorele sangele animalului, etc. etc.; — apoi clerulu nostru aru devení de prisosu, si institutiunile bisericesci numai de o sarcina neproductiva. ²⁾)

Cu unu cuvêntu — avemu trebuintia d'a ne impretiní pâna si pre terenulu bisericescu, cu scientiele naturali, cá cu nisce midi-lóce, ce sunt astadi mai sigure pentru promoverea intereseloru nóstre atâtu materiali câtu si spirituali.

Reproducerea in brosiura separata a articliloru, cei precuventâmu ací, s'a facutu la indemnarea mai multoru amici cu scopu, de a se câstigá latirea loru si in cercurile, ce sunt pâna acum lipsite de jurnalulu beletristicu „Familia“, in care acelea au esítu mai antâiu.

²⁾ Aceste intuitiuni m'au indemnatu sè propunu si in sinodele archidiecesane introducerea studiiloru naturali, economice, igienice, si (in anulu acest'a) chiaru si meseriele practice la instituttele nóstre teologico-pedagogice.

Ar fi de mare folosu si escrierea anuale de concurse cu premie pentru cele mai bune predice, cari se combine mai potrivit si mai acomodat referintieloru poporului nostru — *partea religiósá si morala cu cea economica.*

La retipare folosindu-me immediatu de tiparulu „Familiei“ am pastratu si ortografí'a aceli'a. Cuius regio illius religio.

Amintescu aceasta imprejurare anume, pentru cà cestiunea ortografíei romane a devenitu de o calamitate publica. Quot capita tot sensus. Fíá-care jurnalul, fíá-care autoru are ortografí'a sea. — Conformitatea si disciplin'a in cele ortografice a disparutu cu totul, — iéra de o apropiare macaru conventionale — nici vorba!

Intre atari impregiuràri se nu mi se iea in nume de reu, déca voiú ortografizá si eu putientelu (séu nitielu) ací chiaru si cu periclulu, d'a devení prefatiunea mea mai lunga cá cartea insasi, — si de a fi apostrofatu cu : inchide-ti portile, cà se nu-ti scape cetatea.

Pâna când ortografí'a româna se tractá numai din punctulu de vedere alu parerilor particulare, nu erá strainu lucru d'a vedé mai la fia-cine câte o procedere voluntaria, — si d'acea erá lesne d'a lasá pe fia-care in mil'a lui Ddieu sè scríe cum i place.

De când inse cestiunea ortografica devení d'a fi pertractata formalu in corporatiunile literarie prevediute cu autoritate competenta; ori ce încercàri, d'a alterá, d'a modificá, d'a îndreptá decisiunile acelora, potu fi în sine

VIII

juste si laudavere, dara nici de cum datatorie de mesura.

Déca nici în punctulu literariu nu vomu scí sè ne înfaçisiàmú în lume într'unu vestmêntu uniformu, ci fia-care se va întrece d'a se îmbracá dupa placu si capritiu în haine de tóte colorile si croiturile, — vomu devení ridiculosi.

Spre a se evitá o atare aparitiune deplorabila, e neaparatu de lipsa, cá fia-care literatu, aiba elu câtu de juste pareri ortografice si limbistice, pâna când acele si-arú puté eluptá întimpinarea generala, — sè-si subordineze contemplatiunile — sè nu dîcu pasiunile sale — hotaririlor aduse prin autoritátile chiamate spre deslegarea diferintielor literarie.

Asiá au urmatu si celelalte natiuni sorori — francesa, italiana etc. Ele s'au subordinatu hotaririlor aduse prin societátile lor literarie, prin academiile de sciintie etc.

Vai de natiunea unde lipsesce spiritulu concordiei si alu disciplinei!

Sè vedemu mai de aprópe cum se urméza la noi?

Scimu cà românii asiedati aici în regiuni, ce au cadíutu curundu (cá sè me esprimu cu unu cuvêntu diplomaticu modernu) din sfer'a intereselor latine, — dupa ce se folosira la în-

ceputu de literatur'a protoparintilor de la Roma, — trebuira mai târziu sè se împretinésca cu a grecilor bisantini, apoi sub confederatiunea bulgara-româna de la Dunare fura necesitati sè adopteze literatur'a slavica cu literile lui Cyrilu. — Slovele lui Cyrilu si Metodiu au slavisatu peninsul'a Balcanica, si erá sè ne cutropésca si pe noi cei de dincóce de Dunare.

Reformatiunea bisericésca cea grandiósa a lui Luther si Calvinu, care a risipitu întuneculu evului mediu, — a avutu o înriurintia salutaria si a supra literaturii române într'atât'a, în câtu mai cu sama la îndemnul apostolilor acestei reformatiuni în Ardealu ³⁾ se începura traducerea si tiparirea cartilor bisericesci în limb'a româna. ⁴⁾ Dar la traducerea si tiparirea acestor cărti se întrebuintiara literile Cyrile, ce erau românilor deja cunoscute din cărțile bisericesci slavone usitate pâna atunci mai cu sama în biserică. Literile aceste, cum scimu, sânt curatu fonetice, — si pentru

³⁾ Luca Herschel, Nicolau Forró, Franciscu Geszti (1580) vedi Analectele lui Cipariu 1858 pag. XVIII.

⁴⁾ Siaguna în istori'a sa bisericésca, Sibíiu 1860 II pag. 69, arata că românii în alu XII-a seclu aru fi avutu liturgí'a tradusa în limb'a româna.

aceea cu totul necorespondențiară naturei limbei române.

Trecerea unei părți a românilor la Uniunea cu biseric'a catolica apusana a adus pe mai multi tineri, trimisi pentru studiile teologice la Roma, în contactu mai de aproape cu literatur'a limbilor latine.

Resultatele cele încurajatoare a comparației limbei materne cu limb'a latina și cu celelalte limbi surori, și — se vorbim sinceru — poate că și unu stimulu proselitisticu de a atrage mai lesne pe toti românii sub jurisdicțiunea papala, — au îndemnatu pe barbatii esți din scól'a „*de propaganda fide*“ de a se ocupá totu mai seriosu cu idé'a înlocuirei slovelor cyrilice cu literile latine; — ceea ce li-a și successu pe deplinu.⁵⁾

Se întielege de sine, că transitiunea acest'a a limbei de la slovele fonetice la literile cu caracterulu celu pregnantu ethimologicu, nu a pututu percurge fără obstacule însemnate.

Nou'a literatura trebuiá mai ântâiu în

⁵⁾ Si asiá putemu afirmá fără sfiéla, că pe lângá tóte calamitățile și pagubele cele nenumerate, ce le-au suferitu românii în luptele religioase și confessionale, Reformatiunea ni-a redatu limb'a, éra asiá numit'a *Unatia* i-a pregatitu calea, d'a se redicá la demnitatea, ce i se cuvine în seria limbilor neo-latine.

gingási'a ei impubertate, cá si copíi cei mici când începu a amblá, sè fia sprijinita mai ântâiu de subtiori, de mâni, de degete, în fine macaru d'unu bêtîu séu si de unu singuru paiu, — pâna când deveni la consciinti'a puterei sale proprie, — apoi sè fia împacata în câtu-va si cu traditiunile ei fonetice a le slovelor de mai nainte, — mai folosindu-se ici colea si de cârgi proptitóre cá schiopii si ologii.

De aci se esplica, cà primii plasmuitori si apostoli ai literilor latine în limb'a româna cu Samuilu Clainu, Petru Maioru s. a. în frunte, îndata la începutu s'au vediutu necesitati d'a luá refugiuulu la diferite semne tonice si fonetice, puse parte d'a supra vocalelor, parte de desubtulu consonantelor.

Scól'a acést'a asiá dara mai potrivitu s'aru puté numí a *impubertàtii etimologice*, decâtu a *Fonetistilor* séu si a „*nóuei directii*.”⁶⁾

Îndata inse ce literatur'a nóstra s'a apropiatu de stadiulu maturitàtii, n'a mai avutu lipsa nici de paiele si betgasiiele seducátorie ale copíilor, nici de cârgile schiopilor si ologi-

⁶⁾ Déca vechiulu s'ar puté numí nou, apoi recurgera la slovele lui Chirilu ar fi o *directia* si mai *nóua*.

lor, — ci emancipându-se de tóte coditiile si cornitiile dobitoicesci, s'a înfaçisiatu în virtutea maturitãtii sale cu vestmintele adevveratu nationale.

Asta înfacisiare a fundatu scól'a ce s'aru puté numí a *maturitãtii etimologice*.

Pe terenulu acest'a a mersu mai departe — putemu dice — pré departe *A. T. Laurianu* cu „Tentamen criticum“ etc. de la a 1840, ce e unu opu mai multu pentru sciintia decâtu pentru trebuinti'a practica. Acésta carte este în limb'a nóstra aceea, ce este sciinti'a anatomica în zoologia, care pune în stare pe naturalistulu d'a compune în teoria animalulu întregu numai pe urm'a unor remasitie fosile. Ori câte împutãri de extravagantie s'au facutu acelu operatu, elu va remané totusi unu capu de opera, unu monumentu eternu, unu farru luminatoriu alu literaturii române.

Meritulu de a fi fost adusa literatur'a etimologica în viétia practica este a lui Cipariu. Elu — dupa ce adunà mai ântãiu unu museu întregu de archeología limbistica, pe bas'a acestor monumente positive aflà si asiedià o sistema ortografica pe câtu corespundiátore geniului limbei nóstre, pe atãtu si simpla, practica, si usioru de învetiatu; — si asta însusire avantagiósa i facù posibilu, d'a aflá în-

trare succesiva în scólele si în afacerile bisericesti mai ântâiu ale românilor greco-catolici; mai mare publicitate apoi i dadura „Organulu luminàrii“ pe la an. 1847—48. Comissiunea philologica conchiamata de regimulu austriacu în an. 1860 la Sibíiu, spre a stabili o ortografia româna cu litere latine, care sè se întrebuintieze la publicarea legilor si la alte acte oficióse, — respingându ortografi'a fonetica a lui Pumnul din Cernauti, — adoptà cu unanimitate ortografi'a Cipariana. — Asemenea facù si Associatiunea transilvana pentru literatur'a româna si cultur'a poporului românu. Atunci Siaguna, marele reformatoriu si restabilitoriu alu bisericeii ortodoxe române din Ardealu si Ungaria, decretà introducerea acestei ortografie si în afacerile sale bisericesti si scolare. ⁷⁾ Acestu actu fu decidetoriu pentru unitatea si uniformitatea ortografica la Români de dincóce de Carpati.

Ortografi'a etimologica a lui Cipariu fu eschisivu primita si întrebuintiata în tóte ramurile vietii nationale, — în afacerile oficióse civile si bisericesti, scolare si literarie, — în

⁷⁾ Cine ar fi mai crediutu, cá dupa mórtea lui, reactiunea ortografica sè iésa tocmai de la discipulii sei?

jurnalistica cá si în comerciulu privatu alu tuturor românilor.

Pe când se întêmplau tóte, aceste români de dincolo de Carpati, vediêndu cá la noi s'au întrodusu literile latine cu succesu, le întroducu si ei oficiosu în tóte afacerile lor publice.

Ei, dar la dênsii înca nu erá terenulu destulu de pregatitu, cá din cóce.

Ei aveau înca trebuintia de proptele pentru transitiune, cum avuramu noi mai unu seclu întregu. Asiá si ei adoptara în modu transitoriu semnele ajutatórie, semnele asiá numite fonetice, pe cari le folosiramu si noi pâna le lapedaramu cu totul la an. 1860.

Societatea academica din Bucuresci mai apoi crediù d'a fi sositu si acolo timpulu pentru întroducerea ortografiei curatu etimologice.

Ea merse cu unu pasiu si mai departe decâtu cei din cóce cu ortografi'a cipariana, — adoptându — ceea ce lipsiá ací — si duplicarea consonantelor, acolo unde le are limb'a latina. Asiá ea ajunsu în modulu scrierei pâna cam la stadiulu, în care venise pré correctulu ethimologu Ioan Maiorescu, când traducea le-

gile austriace în limba româna,⁸⁾ cele ce înse se tiparira numai cu slovele cyrile — numite si civile.

Acestu *salto mortale* a societății academice, si zelulu celu excessivu alu unora — de a se apropiá cu ortografi'a câtu mai tare si mai în-graba de *tentamen criticum* alu lui Laurianu — provocara o reactiune apriga, care grupata pe lângá steagulu asiá numitei *nouci directii* din Iasi, trassera caruti'a ortografiei în extremulu contrariu, voindu a perenná în literatur'a româna semnele fonetice pe d'a supra si pe de desubtulu literilor, si cu ajutoriulu acestor caractere parasitice a înfrêná desvoltarea limbei în hatêrulu vre-unui dialectu de *mahala*.

Nu ne indoimu, cà si acêsta tentatiune, cá si celelalte multe încercări fonetice, precum a fost cea nemtiésca a lui *Molnar v. Müllersheim* — cea unгурésca a directorului *Fulea* din Sibíiu, cea cecho-lesiésca a profesorului *Pumnu* din Cernauti etc. etc.⁹⁾ va jucá numai o rola

⁸⁾ Vedi între altele : si codicele civile si criminale austriacu etc. Viena 1858—60. — Dupa cum ni împartasiesce D. A. Sturdza, în prefatiunea la *Fragmentele istorice* ale lui E. bar. de Hurmuzachi, si acestu celebru barbatu a conlucratu la traducerea amintitelor codici.

⁹⁾ Déca mi-aducu bine a minte, aparuse în orto-

efemera; — dar atât'a bine va lasá si ea dupa sine, cá a moderatu în câtu-va zelulu celu hyperbolicu alu ultraistilor din castrele etimologice, facundu-i, cá — pe lânga resónele sciintifice ale limbei — sè tiêna — câtu se póte — contu si de recerintiele publicului vulgaru.

Reactiunea ce a produsu *nóua directia* de dincolo n processulu ortograficu n'a remasu fara reflexu nici din cóce de Carpati.

Unii dintre tinerii literati, mai ântâiu cei de la „Foisioara Tel. Rom.“ apoi cei de la „Albina Carpaților“ din Sibíiu, — vediêndu cu ochii regresulu literariu, ce l'a produsu passivitatea politica a Românilor de dincóce, — si crediêndu, cá productele lor literarie numai asiá se vor mai puté recompensá, déca — acomodându-se ortografiei usitate dincolo de Carpati — le vor stracurá mai lesne pe acolo : s'au simtitu îndemnati d'a se întórce iéra la coditie si cornitie.

În câtu isi vor ajunge scopulu, nu scimu !

grafi'a româna si o secta francesca, care scriá : *parents incelepts*, în locu de : parinti întiepti etc. ; — alta italiana, care duplicá tóte consonantele si unde nu erá trebuintia, — precum : *ellu arre marre sperranza* ; — pâna si spaniolii au avutu representanti'a lor în cei ce voiau a întroduce pe *y* în locul lui *i* unde nu îm-móia pe *d. s. t.* precum în : *dynte, syngur, tyner* etc.

Dar atât'a vedemu, că acești Neofiti — voindu sè justifice pasulu, ce nu se pôte denegá, că e unu regresu evidente, în locu sè se radieme de singurul acestu motivu în câtu-va plausibile alu oportunității si necessității, — sè nu dîcu a speculatiunii, — au mai preferitu — cá toti neofitii si convertitii — d'a se face apostolii cei mai zelosi ai dogmelor de la „noua direcția“, ce o-au fost condamnatu mai nainte.

Cu reacțiunea ast'a — asiá dara — s'a inauguratu si la noi — cei de dincóce — scisiunea în ortografi'a româna. — Si de si pâna acum atâtu reuniunile literarie cu Asociatiunea transilvana pentru literatur'a româna în frunte, — apoi ambele biserice române, cá si organele oficióse civile, si jurnalele (afara de cele dóue neofite) etc. se tienu înca de ortografi'a etimologica, ce s'a fost adoptatu formalu de toti: totusi neofitii de la „Foișoara“ si de la „Albina“ sînt cei ce striga : că nu ei, cei de ieri alalta ieri, au conturbatu unitatea ortografica, — nu ei cei particulari facu scisiunea în ortografia la noi, — ci toti cei lalti, cari se tienu de hotaririle obstesci de mai nainte.

Dar — totusi — sè nu gresiescu! — si ei se provóca la o autoritate, si acést'a este

afirmatiunea, că majoritatea (întielege pe cei de dincolo de Carpați) sînt pe lînga ei.

Sè me ierte înse — Dlor, eu am cautatu sè aflu dincolo o majoritate ortografica, si n'am aflu alt'a, decâtu la fîa-care jurnalul, la fîa-care carte — alta si iér alta ortografia!

Fórte bine a observatu dr. Marienescu în tractatulul seu despre ortografi'a româna, că : în Romani'a libera „Romani'a“ se scrie în mai multu de siepte chipuri : România, Romanía, Romînia, Rumânia, Rumunia, Romaniea etc. ¹⁰⁾

Destulu că din tóte aceste *et quibusdam aliis* — e constatatu pe deplinu, precum că în ortografi'a româna — peste totu luat — a intratu unu dualismu, cu directiunea etimologica si cu „directia“ fonetica în frunte, — de cari ambele apoi se însira unu lantiu lungu de diferite secte si disidentie.

Lasându-le pe aceste la o parte — fîa-ni permis, d'a examiná pe scurtu armele si tactic'a, cu care se lupta cele dóue castre principale pentru reportarea victoriei finale.

Si unii si altii facundu apelu la ratiunile sciintifice, pedagogice, economice si estetice :

¹⁰⁾ Vedi „Foisior'a Tel. Rom.“ 1877 pag. 62.

sè vedemu pe lînga cari inclinéza acele mai tare ?

Ratiunea sciintifica. Trebuie sè permitemu în generalu mai ântâiu, cà motivulu principalu, pentru care s'au lapedatu slovele fonetice ale lui Cyrilu, si s'au primitu în literatur'a româna literile latine, a fost *ratiunea sciintifica*, basata pe esperinti'a, cà literile latine corespundu mai bine geniului limbei române, decâtu slovele Cyrilice cele întocmite pentru dialectele slavice.

Acést'a o recunoscu în câtu-va si fonetistii, pentru cà si ei când scriu, reducu cuvintele române câtu se póte la radecin'a etimologica a limbei latine. Si ei scriu — „lapedați“, si nu „lepădacz“; — „faceți“ si nu „fatsecz“ etc.

A recunósce asiá dara necesitatea etimologica, si totusi a degradá litererele la conditiunea slovelor celor lapedate, acatiându de ele totu soiulu de córne si códe : însemnéza d'a denegá ratiunea sciintifica, pentru care scriu si ei cu litere latine.

Dar fonetistii dicu, cà ei facu acést'a cu scopu : *d'a scrie limb'a precum se pronuncia*, prin urmare : *d'a aflá pentru fia-care sonu alu limbei nóstre liter'a corespondiatórie.*

Atunci i îndreptâmu, cá sè se reîntórne

mai bine iéra la slovele lui Cyrilu. Asiá — de nu-si vor ajunge scopulu pe deplinu, celu putiênu nu vor avé ocasiune de a insultá literile latine.

Cu ajutoriulu acestora nu vor ajunge la tiênta asiá — dupa cum isi întipuescu ei — nici atunci, déca pe lângá córnelé si códele ce le-au alesu vor mai acatiá la fía-care litera înca si aripi de síndila.

Pronunciarea în limb'a româna e — cá si în celelalte limbi — atâtu de variabila, în câtu ar trebui câte o ortografía speciala pentru fía-care tiênutu, pentru fía-care satu si orasiu, pentru fía-care omu amesuratu limbei mai gróse séu mai subtire, a nasului mai lungu ori mai scurtu, a dintilor mai ascútiti ori mai stirbiti, a buzelor mai umflate séu pun-gasíte etc.

Iéra a primí vre-o idioma de prin vr'unu suburbiu — fía chiar din Iasi ori Bucuresci — în detrimentulu unei pronunçiári mai corecte din alte locuri — fía acel'a chiar si unu satu modestu de români originali; socotescu cà nu ar fi nici rationalu, nici sciintificu.

Ce ar fi de limb'a nóstra, déca amu fi primitu noi vre-unulu dintre multele idiome ale sale : precum e d. e. dialectulu celu odinióra grecitu din Bucuresci, séu celu slavizatu din

Iasi, séu celu ungurizatu de la Selagiu, asiá dupa cum ni le înfacisiéza scriptele de pe la începutulu seclului nostru ?

Scopulu sciintificu alu ortografiei nu póte fi d'a subordiná structur'a organica a limbei la capritiele cele frivole ale diferitelor idiome si moduri de pronunciare ; ci din contra — reducundu pe aceste tótele a adeverat'a lor valóre, amesuratu însusírilor firesci ale limbei, — tiênt'a ortografiei sè fía, d'a stabilí atari norme pentru scriere, cari — conservându întegritatea caracteristica a cuvêntului — sè lase locu de mişcare libera pentru pronunciarea cea mai corecta a lui ; — d. e. crescú — cresci — cresce, etc.

Acésta scriere concede pronunciarea si cea corecta a Banatianului : cresce , si cea mai puçinu corecta a Sibianului : creşte, — fara d'a alterá derivatiunea etimologica a cuvêntului si form'a cea naturala a gramaticei.

Întrebâmu — asiá dara -- pe fonetisti : cu ce ratiune sciintifica scriú ei : cresc — creşti — creşte ? — cu ce dreptu jefuescu ei o parte a românilor de o pronunciare mai pretiósá de câtu a lor ?

Ardeleanulu — când scrie asiá, dupa cum si pronuncia : féta, mésa, tóta, frumósá etc. nu impedece pe celu din Bucuresci sè pro-

nuncie : fata, masa, toata, frumoasa ; pe când fonetistulu când scrie „fata“ — (si totusi pluralulu *fete*?) împedeca si pronunsiarea si scrierea mai corecta. Sè fía óre ast'a ratiune sciintifica ?

Si acei coconasi de la Bucuresci, carora limb'a cea subtire — eredita de la ciocoi greci — li s'a mai ascutitu si prin guvernantele franceze — cu ce resonu vor sè silésca pe toti români de a estermíná sonulu „cí“ din terminatiunea *tiune*, când — în contra analogíei din cuvintele : rugatiune, întieptiune, plecatiune, închinatiune etc. — scriu : constitútiune si constitútie, dispoziútiune si dispoziútie, naútiune si naútie etc. etc. ? (dupa cum i mai place Excelentiei sale Dlui Ministru.)

De unde au luatú ei *ratiunea* (sè nu-i dicemu : raúia) *sciintifica* când scriu : Cluj, Blaj, Dej etc. dupa ce se scíe, cà ele se deriva din cuvintele latine : Clusium, Blasius, Desiderius etc., si români nici nu le pronuncia cu „j“, dar cu s muiatu: Clusiu, Blasiu, Desiu etc. ?

Apoi ce consecintia sciintifica potú sè aiba fonetistii cu lapedarea lui „i“ în sufixele : *antia*, *entia*, *intia*, *tiu*, etc. când scriu : şedinúă, credinúă, preú, etc. — pe când pe de alta parte si ei scriu : parentí, întieptí, aşteptí, fara sè lapede pe „i“ ?

Mai departe, — déca fonetistii cauta pentru fía-care sonu liter'a correspondiatórie, si de aceea punu la „d“, „s“, „t“ câte o coditia, pentru ce nu sînt consecinti d'a urmá aseme-nea si la „c“, si „g“ când se ímmóia înainte de „e“ si „i“? — si pentru ce le ímpedeca cu „h“ când nu se ímmóia? — Déca „c“ si „g“ au tonulu lor nestramutaveru, de ce nu scriu : *incipuí* în locu de *inchipuí* si *gimpe* în locu de *ghimpe*? Ori déca se ímmóia, de ce nu le cin-tescu si pe ele cu ordulu celu stralucitu alu códei dobitocesca, d. e. : fac — faci, ori faç, fug — fugi, ori fug — etc. etc.

Éta asiá dara din aceste pucîne exemple vedemu, cà fonetistii prin modulu lor de scriere nu numai cà nu-si potu ajunge scopulu d'a scrie cum pronuncia, si d'a aflá pentru fía-care sonu si jargonu liter'a corespundiatórie, — dara ei totu de odata cadu si în cele mai mari inconsecintie, — stricându si corumpêndu formele de derivatiune ale cuvintelor, întune-cându si complicându regulele cele sistematice si simple ale gramaticii, — alunecându asiá pe unu terenu cu totulu strainu de natur'a limbelor romanice.

În tóte aceste gresieli si scaderi cadu fonetistii numai si numai din caus'a, cà nu au

petrunsu cu deseversire în natur'a cea eminentu euphonica a limbei române, dupa care nu inriurinti'a cea straina, nu cârpiturile fonetice, ci aflarea regulilor symphonice innascute limbei nóstre e bas'a, pe care trebuie sè se stabiliseze ortografí'a româna cu litere latine.

Mai nainte de a ne esplicá mai lamuritu în privinti'a ast'a, sè vedemu si celelalte ratiuni, la cari se provóca fonetistii, spre justificarea sistemii lor.

Ratiuni pedagogice. Fonetistii dîcu, cà : *ortografí'a fàra semne e grea. E greu de a invetiá pe copii si pe straini limb'a româna cu ortografí'a fàra semne etc.*

Déca ortografí'a româna fàra códe si córne e grea, apoi e grea numai pentru cei lenesi si idioti, — iéra pentru altii nici decum.

Altu-cum sè ne ierte fonetistii, — ortografí'a nu se face nici pentru copii, nici pentru straini, cu atátu mai pucinu pentru idioti : ci pentru natiunea româna.

Ortografí'a româna se invetiá de români cá si de straini, de tineri cá si de betrâni — în dóue chipuri : adeca pe calea mechanica si pe calea scientifica.

Pe calea mechanica ori cine o invetiá, de

nu mai lesne, dar celu puçinu tocmai asiá de lesne fàra semne, cá si cu semne; — elu cuprinde cuvântulu asiá dupa cum i se înfaçisiéza mai ântâiu, si prim'a întipuire ortografica i remâne pâna traiesce.

Asiá când s'a introdusu dincóce de Carpati ortografí'a Cipariana, toti românii, tineri si betrâni, barbati si femei, învetiati si neînvetiati, îndata au cuprinsu nóu'a ortografía fàra semne singuru pe calea mecanica; — si sè credeti, cà pâna si femeile si copíii, cari nu se ocupa seriosu de partea scientifica a ortografíei etimologice, scrieau si cetiau cu multu mai corectu fàra semne fonetice, — decâtu multi fonetisti cu córne si códe din diu'a de astadi!

Déca înse cineva invétia ortografí'a româna în modu scientificu, apoi atunci chiar cà sânt de prisos si córneli si coditiile.

Fonetistulu — dupa cum amu vediutu mai susu — înca trebue sè ia privire la fântân'a etimologica a cuvântului, si trebue sè scía cà unde se schimba d. e. vocalele : a, e în : ä, ä, etc. — apoi consonantele : d, s, t — în : đ, ș, si ț etc. — Éra déca scíe, nu mai are trebuintia de aceste córne si códe; — si déca totusi le-ar mai folosi, apoi ast'a ar semenná cu

procederea caletoriului pe calea ferata, care ar mai luá cu sine si unu cicerone, sè-i arate drumulu.

De aci se vede, cà fonetistulu, cu sofism'a ratiunii sale pedagogice cade numai într'unu circulu vitiosu, din care nu póte esí fara d'asi depune córnele si códele.

Apoi asiu vedé eu pe pedagogulu acel'a foneticu, în ce chipu va esplicá elu învetiace-lului seu gramatic'a fàra *u* finalu, care e bas'a tuturor flexiunilor în genu, numeru si casu, în modu, timpu si persóna etc.? — în ce modu va capacitá elu pe școlariulu seu, cà din „tót“ cum vine „totul“, „toata“ si „toți“? de unde a întratu *u* între *t* si *l*? — de unde *a* între *o* si *t*? — de unde coditi'a la *t*? — de ce se pune dupa „ț“ si unu „ĩ“ la „toți“, la „Marția“ etc. iéra la „foița“ nu? — de ce se cetesce *peatra* si *toata* cá „pétra“ si „tóta“, — iéra : *dealbare*, *preambulu*, *coaliatu* etc. nu se póte cetí cá *délbare*, *prémbulu*, *cóliatu* etc.? — ce deosebire e între *é*, *ó* si *ea*, *oa*? cum vine din *oaea* pluralulu *oi*, si din *foaia* — *foi*? — cum din *rugatu*, mutându-se *u* în *iune* se face *rugaciune* si nu *rugatiune*, iéra din *deputatu* — mutându-se *u* asemenea în *iune* — totusi nu se face nici : *deputatiune*, nici „deputaciune“, ci

„deputațiune“ séu chiar „deputație“ séu ambele dupa placerea domnului ministru?

Vedi bine, că unde nu e cugetare, nu e nici consecintia; unde nu e gramatica, nu pôte fi vorba nici de ortografia!

Numai din confusiunea ast'a fonetica ni putemu esplicá unele aparitiuni fonetico-ortografice cá cele urmatóre, mai cu séma când din întêmplare se mai si perde peruc'a cu códa, d. e. *Fata de minister*, (facia de ministeriu, ori fét'a vr'unui ministru?), — *dama de carne* (se întielege că cu coditia); — *epistola adresata la Budau* (Buzeu) *din cauda* (caus'a) *coditei* (coditiei) *a ajuns prin Blaj* (Blasiu) *la Buda in Ungaria*. Apoi *Foita* (sic) *dela „Romanulu“ nu e cá Foita* (nu scimu „foita“, ori „foița“) *de la „Tel. Rom.“ etc. etc.*

Ce sè mai dicemu de : cãntã, mãnã, fugi, boboci? etc. Sânt aceste *cãnta* ori *cãntà*, — *mãna* ori *mãnà*, — *fugi* ori *fugì*, — *boboci* ori *bobocì*? etc. Si *principii* (die Fürsten oder Grundsätze?), *cuscrii* (cuscrii si cuscrie), *copii* (copii si copie), *domnii* (domnii ori domnii?). Sânt tóte aceste fete ori fetiori?

Éta asiá dara dlor dela fonetica, v'ati însusitu pâna la unu locu etimologi'a fãra sè ve tieneti cu consecintia de ea! Ati luatú sarcin'a

fonetismului, fàra sè vi ajungeti scopulu. Ati vrutu sè înlesniti instructiunea limbei — fàra de nici o ratiune pedagogica.

Copiii nostri învétia cu multa usiurintia alte limbi cu ortografie cu multu mai grele : cum e cea francesa, cea englesa, pâna si cea germana, slava, ungara etc. — de ce sè nu póta ei învetiá si ortografi'a propriei lor limbi si fàra semnele fonetice, ce numai li împedeca, iéra nu usiuréza calea?!

Dar ni se pare, cà nu disciplii, ci dascalii sînt pe cei ce nu-i taia capulu la ortografia.

Apoi strainulu — invetie si elu limb'a nóstra cea usióra, cum i invetiámu noi. pe a lui cea grea! De ce sè ne facemu totu numai noi sluga lui dêrlóga?

Ratiuni economice. E destulu de cunoscutu, cà vechii Romani erau calculatorii cei mai reali, si în cestiunile economice întreceau si pe englezii cei cu sânge rece de astadi. Cu tóte aceste ei în înzestrarea cuviintiósá a ortografiei lor n'au crutiatu nimica. În locu de *senat* au scrisu *senatus*, în locu de *videm* — *videmus*, în locu de *prat* — *pratum* etc. Va sè dica, în locu sè lapede ceva din pronunciare, au mai adausu la ea câte dóue litere *us*, *um* etc.

Italianulu, în locu sè scría în dialectulu neapolitanu : *un uom buon*, mai bucuros a primitu pe celu prodigu alu florentinului *uno uomo buono* etc. Asiá francesulu, în locu de : *nu som, vu danse, el finis* etc. scrie *nous sommes, vous dansez, elles finissent* etc.

Tóte aceste s'au facutu si se facu din consideratiuni mai superióre si mai generóse ale sciintiei, ale însusirii limbei, ale perfecționării ortografice etc., unde avariti'a nu are locu.

Numai românnulu fonetistu s'a vediutu îndemnatu de a fi mai mojicosu tocmai acolo unde nu trebue, — iéra unde póte fi cu dreptu cuvântu mai crutiatoru, acolo e cu mân'a sparta. Elu d. e. eliminéza pe *u* finalu, care e simbolulu celu mai caracteristicu alu limbei române, care e bas'a si punctulu de mânecare a întregei gramatice, care în limb'a nóstra e aceea ce în limb'a latina *us* si *um*, în cea italiana *o*; elu ilu desereditéza din drépt'a lui moscenire, în favórea lipiturilor fonetice, sub pretecestu de economía.

Dar ce economía — rogu-ve! e aceea, când lapedati unu *u* finalu, si apoi încarcati cuvântulu cu totu felulu de gónge, pe d'asupra si pe dedesubtu, d. e. : împartașiti, învețatura, înfașati, țărănește etc.

Ce economía mai póte fi aceea, când mai întâiu trebuie sè scría cuvântulu, apoi sè se rentórne *d'a capo*, cá sè puna córnelé si apoi iéra sè mai faca odata calea mânzului, cá sè puna si códele? Pâna atunci etimologistulu, mergîndu înainte, a mai scrisu dóue trei cuvinte cu *u* finalu cu totu.

Ce ar dice lumea de unu atare caletoru, care ajungîndu cu drumulu de feru pâna la prim'a statiune, s'ar mai întórce odata cá sè-si iea si bagagi'a, apoi înca odata cá sè-si mai iea cu sine si niscari servitori cari sè-i arate drumulu? De buna séma ar dice, cà e coptu pentru cas'a nebunilor. Caletorulu cu mintea întréga între aceea a înaintatu cu cinci statii înainte. Si vedeti, ast'a este ratiunea economica a fonetistilor cu semnele lor, ce încurca calea pe d'o parte si pe d'alt'a a cuvintelor. Pâna face fonetistulu 10 statii, etimologistulu a percursu deja 50 de statii, cu tóte cà la fia-care statiune a mai statu si pausatu câte ceva si în hatêrulu lui *u* finalu.

Fonetistulu nu gândesce nici aceea, ce perdere economica mai are si culegatoriulu de litere, care are sè adune tipariulu dintr'atâte litere, câte ceru semnele cornurate si codate? D'apoi corectur'a, revisiunea?

Slavii, cari — din antagonismu catra biseric'a ortodoxa — au primitu literile latine cele nepotrivite limbei lor, — precum sânt Cechii, Polonii, Croatii, Slovaci etc. — sânt cei mai necessitati de a recurge la semnele fonetice; dar totusi au avutu atât'a prevedere economica, încâtu le-au asemnatu loculu numai d'asupra, nu si de desubtulu cuvintelor.

Ungurii cu ortograf'ia lor eminentu fonetica s'au restrinsu pe lînga punctuatiunile d'asupra vocalelor, iera consonantele derivate le-au formatu — nu cu ajutoriulu de coditie, ci mai bine prin compositiune, d. e. *szeszgyár, gyönyörűség* etc. Si atunci când literatii magyari isi batu capulu, că cum aru puté ei scríe si fâra accente, că sè nu fîa siliti a se mai întorce spre ale pune pe d'asupra : români fonetisti întroducu semnele de amêndoue nemurile.

Germanulu a preferitu d'a acumulá doue trei litere pentru espressionea unui sonu de consonanta derivata, decâtu sè fîa silitu d'a se mai întorce spre a pune si pe dedesubtulu cuvântului semne fonetice. D. e. elu în locu sè scría : „Wirtsaft“ cu coditia, mai bine mai adauga doue-trei litere si scríe *Wirthschaft* si

merge înainte. Englezulu asemenea, pentru că timpul e moneta!

Fonetistii, din economi'a lor cea întorto-cata, mai bine mutiléza cuvintele, cá sè faca locu codârlelor : *đ, ș, ț*, decâtu sè conserve pe semi *i*, ce le immóia; si de aceea mai bine scriu : credința, ființa — în locu de *credinti'a, finti'a*. Si totusi, de economi buni ce sînt, în locu de *é* si *ó*, ce ocupa numai câte unu spaciú simplu, scriu *ea* si *oa*, ce cuprindu dóue spacie, d. e. în locu : *céra frumósa*, scriu *ceara frumóasa*. Dupa teori'a fonetica unu semnu încornuratu póte schimbá sonulu lui *a* în „ă“, iéra unu accentu d'asupra lui *e* si *o* nu-lu póte straformá în *é* si *ó*, ci trebuie scrisu *ea* si *oa*. Ati vediutu minune! Este ast'a ratiune economica? Este consecintia?

Ei numera câti *u* finali, câti *i* de lînga *d, s, t*? — câte accente de intonare d'asupra vocalelor potu economisá? — iéra de míile de córne la *ă, ă*, etc., de nenumeratele códe la *đ, ș, ț*, — de *ea* si *oa* cele destulu de dese, cu cari încarca si incurca cuvintele, schimbându-le în totu momentulu, nici o grige n'au!

Se vede asiá dara lamuritu, că pentru nimeni nu se potrivesce asiá de bine proverbulu sânteii scripture, că *stracura tiéntiarii si inghitu camil'a*, — cá pentru — fonetisti.

În fine sè vedemu, indemniséza-se ei cum-va prin **rațiuni estetice** ?

Ortografi'a e costumulu limbei, — si ori ce omu de buna cuviintia, când se arata la lume, se presintéza în vestminte câtu se póte mai curate si mai potrivite caracterului seu nationalu.

Sè luàm acum o carte românesca cu ortografi'a curatu ethimologica si sè o punemu lângă un'a latina, italiana, francesă, spaniolă etc. si tóta lumea va dice : ast'a e ortografi'a româna, curată, frumoasă, estetică !

Apoi iea cineva o carte românesca scrisă cu tóte apertinentiele si impertinentiele fonetice, cu córne si códe cá unu dobitocu, mutilată în formele sale de derivatiune si flexiune, si o pune lângă o carte cehică, slovaca séu hrovată cu semnele cele multe fonetice, — si prim'a impressiune va face pe ori si cine sè créda, că limb'a aceea înca e vr'unu dialectu slavicu séu celu pucinu unu conglomeratu, o cârpitura din tóte limbele. Unu costumu cârpitu cu totu felu de petece, si plinu de tóte góngele !

Apoi — rogu-ve ! unu cuvêntu că „învățați“, — „înștiințați“, — „împărtașește“ etc. nu dau icón'a unei nuiele muiate în cleiu, pe care s'au prinsu de tóte părțile o suma-

tenia de musce? Si cuvintele cele ismenite, cá: credința, preț, foiță, rație, nație, Cluj, Blaj, Raț etc. — óre nu se înfacisiéza ca nisce fertiori voinici, înalti, frumosi, carora înse turcii li-au taiatu nasulu si urechile?

Mi-aducu aminte de o femeia din Brasiovu, cu numele *Bolond Zsuzsa*, càreia i cadiuse nasulu, dar își impodobiá capulu cá o Medusa cu totu felulu de pene si pantlici culese de prin gunóie, si-apoi dîcea, cà ea e imperatés'a imperateselor.

Éca partea estetica a ortografiei fonetice — cu córne si códe!

Dar fonetistii mai au si unele nedumeriri speciale în contra ortografiei etimologice. Sè vedemu, ce valóre mai au si aceste?

Fonetistii asiá credu — séu mai bine dîcîndu — se facu a crede: „*cà regulele stabilite de etimologisti pentru regularea sunetelor, nu sînt stabile si generale, — pentru cà se afla multe cuvinte, ce nu incapu între cadrele acestor regule*“ etc. — De aci apoi ei facu conclusiunea, cà pentru vindecarea acestor rele trebuie întrodu-sa ortografi'a doftorului *Eisenbart*, care vindeca masélele cu pistolulu — *nach seiner Art!*

Noi, esaminându tóte acele esemple, ce le-au adunatu fonetistii pentru ilustrarea assertelor lor, amu aflatu, cà cea mai mare parte

a lor se reduce la cuvinte straine, la neologismi nenaturalisati, la forme stricate, si la pronunçii falsificate; — iera în câtu în acele esceptiuni s'aru aflá si cuvinte curatu române, — ele sânt fôrte pucine.

Ce se atinge acum de cuvintele straine, — apoi dóra nu voru vré fonetistii sè întocmimu ortografi'a nóstra româna dupa gustulu strai- nilor. Ce figura comica ar mai face unu românu îmbracatu cu camésia, cu cióreci albi, încinsu cu sierpariu si încaltiatu cu opinci — care apoi ar mai luá pe sine si unu fracu negru si unu cilindru înaltu de celu mai nou fasonu? Apoi asi vré sè vedu eu, cum scriu fonetistii cu ortografi'a lor : *Gyöngyös, gyönyörűség* etc.

Totu aceea se póte dice si de neologismi, — cari pâna atunci, pâna când nu se acomodéza tuturor însușirilor limbei nóstre nationale, remânu cuvinte straine, forme stricate, — supuse si la pronunçii false, — pe cari apoi nici fonetistii nu le potu regulá cu tóta escamoterí'a lor fonetica, — fâra d'a stricá si ce e alu nostru curatu si bunu.

Nu remâne asiá dara — dupa mintea cea sânetósa — alt'a, decâtu a ne întocmí regulele ortografice dupa natur'a limbei nóstre, — si apoi a supune cuvintele adoptate la aceste re-

gule de ortografia si pronunsiare, — iéra cele straine a le lasá în voi'a jurisdictiunei lor ortografice. D. e. dupa cum amu facutu si amu pronunsiatu din *plecatu* = *plecatiune*, si nu „plecátiune“ seu „plecáție“ — asiá vom subordiná acestei regule stabile si generale si cuvintele *deputatu* — *deputatiune*, si nu „deputátiune“, „deputáție“, cu atátu mai pucinu dupa form'a cea falsa ce esista numai la slavi : *deputacije* etc.

În fine, ce se atinge de acele cuvinte, cari fiindu curatu române, séu deja naturalisate, fàra d'a se supune regulei generale, — apoi de aci nu urméza, cà déca si-a perduu o vulpe cód'a, apoi tóte vulpile sè-si taia codile. — Aceste cuvinte vor fi tractate cá esceptiuni, iéra nu cà modeluri pentru întocmirea ortografica a limbei.

În tóte limbele casurile cele mai multe, cari se grupéza pe lângã unu principiu, dau regul'a generala, iéra cele mai pucine — facu esceptiunea.

Natur'a cea musicala a limbei nóstre ni-a dictatu regulele simfonice, dupa cari trebuie sè se întocmésca si pronunsiarea, si prin urmare si ortografi'a cuvintelor române.

Un'a dintre aceste regule simfonice e : cà accentuarea cuvântului cade totu-de-una pe si-

laba penultima d. e. *sápu* — *sapáre* — *sapatúra* etc. — Esceptiune dela regul'a asta se arata numai atunci, déca ultim'a silaba se contrage în cea penultima, — în casulu acest'a accentulu naturalmente remâne pe ultim'a d. e. a *sapá(re)*; — apoi déca ultim'a se derivéza într' unu sufixu de dóue silabe scurte, — în care casu accentuarea remâne înderetu pe penultim'a, d. e. *sapássemu*, *pépine* etc. ^{int}11)

Sè ilustràmu acum acésta regula eufonica a limbei române cu formul'a : $\smile \smile - \smile$, — si vom aflá într'êns'a chei'a de pronunciare si fàra de semnele fonetice — numai din loculu, ce-lu cuprinde respectiv'a vocala. — Asiá vocal'a *a* va suná deschisu ca *ă* îndata ce vine la loculu de accentuare, — la din contra sunetulu ei se închide cá „ă.“ — D. e.

\smile	\smile	—	\smile
		bá . . tu	
	bă . .	tú . .	tă
bă . .	tă . .	tú . .	ră
	bă . .	tú . .	(ra)

Asiá vediêndu, cà din cuvêntulu *batatura* nici unu *a* nu cade la loculu penultimu accen-

¹¹⁾ Vedi mai pe largu în „Die rumänische Amtssprache“ von I. Puscariu, Hermannstadt. 1860 u. 1864.

tuatu, lesne vomu scí, cà tustrei *a* din elu au sunetulu scurtu alu lui „ă“, — si sciindu odata acésta regula, nu mai e trebuintia, cá cetoriulu sè fía condusu de fintiele codate si cornute.

Sub asemene înriurintia cadu multu pucinu si celelalte vocale; de si la aceste variatiunea simfonica e mai pucinu simtíbilă. D. e. vocal'a *o* când ese de sub accentu trece bucurosu în sunetulu lui *u* etc. D. e.

))	—)
		po . . tu	
	pu . . tu . . tu		
	pu . . té . . re etc.		

Combinându acestă forma simfonica cu cea următorie, ne putem esplicá îndata, pentru ce *o* din cuvântulu *potu* are trei sunete: *potu*, *póte* si *putere*, etc.

Alta însusire simfonica a limbei române conditionéza regul'a, cà literile precedente se influintiéza în pronunsiarea lor prin cele urmátore. Asiá d. e. vocalele *e* si *o* se deschidu îndata ce urméza în silab'a urmátorea o vocala deschisa, si îndata ce se schimba ast'a într'una mai închisa, se închide si cea precedente. D. e. începutu, încépa, totu, tóta etc. — lucratoru, lucrátoria etc. — Asiá vocalele *a* înainte de *n*, *mb* si *mp* se pronunsiă mai cu sama nasalu, (o în-

susîre, ce s'a pastratu si la francezi, de si sub alta forma.) D. e. pâne, câmpu, etc. Asemene *e* trece ori în *é* ori în *i* : fênu, vine, dupa cum se influintiéza prin vocal'a subsecinte; iéra *o* trece bucurosu în *u*, d. e. bunu, punu etc.

Consonantele *c* si *g* se immóia îndata ce li urméza unu *e* si *i* : facu — faci, fugu — fugi, — si déca dupa *i* mai urméza si unu *e* subtieza pe *c* si mai tare, d. e. acie, facie, ghia-cie etc., iéra déca lui *ci* i premerge unu *s* — se ingyrosia apropiându-se de sonulu lui *t*, crescu — cresci — cresce. etc.

Vocalele *d*, *s*, *t*, înainte de semi — *i* trecu în siueratórie, credu — credi, frumosu — frumosi, frate — frati etc., iéra cu sufixele *iune* si *iosu* se apropia de tonulu lui *c* : întieptiune, putintiosu etc.

Aste tóte sînt însusîri ale limbei cari se reguléza prin norme gramaticale sistematice, iéra nu prin împunsetur'a córnelor séu cu lovirea códelor fonetice.

Regulându asiá dara pronunsierea si ortografí'a româna pe bas'a acestoru princípîe eufonice, — trebuie si cuvintele ce le adoptâmu sè le asimilâmu acestor însusîri; cà altu-cum voru remâné straine, si cá atari n'au dreptulu d'a-si arogá comoditatea ariciului în cuibulu celu ospitalu alu sobolului.

Sè punemu acum sub cumpen'a si mesur'a formelor nòstre eufonice ori ce cuvântu strainu séu neologu, si déca vremu sè-i dàmu dreptulu cetatienescu românù, va trebui a se supune acelor forme. D. e.

))		—)
		mă	.	sli	.	. . nă
gră	.	.	mă	.	ti	. . cu ¹²⁾
			frum	.	sé	. . tia
					fór	. . ma etc.

asiá : *temperământu* cá si *pământu*, — *repărându* cá si *chiámându* etc.

Concedemu si noi, cà tóte aceste însusîri caracteristice ale limbei nòstre au si esceptiunile sale. Dar — repetimu, cà si la noi — cá în alte limbi — esceptiunile trebuie tractate si regulate cá atari — prin statuirile lexicale si gramaticale.

Asiá unde *a* cadîendu sub accentu totusi mai pastréza sunetulu obtusu, precum e la genitivele singulare si la pluralele feminine în à—i d. e. cantàri, cetàti, pàrti, càì etc., asemenea si dativulu pronominalu : cutàrui, atàrui, — apoi unele anumite forme de conjugatiune, precum

¹²⁾ Vorniculu Jordache Golescu în gramatic'a sa dela a 1840 scrie : „Canóne Grămăticesci“ (cu cirile.)

sînt : cautàmu, sè cautàmu, contà, fà, dà etc.
— i se aplica accentulu obtusu.

Spre deosebirea lui *a* nasalu de celu nenasalu precum e : Romànu si Romanu, pagànu si ciocanu, etc. apoi la cuvintele unde perdièndu-se *n* totusi s'a pastratu sonulu nasalu, precum e : atàtu, cātu etc. déca tocmai e trebuintia neaparata, luàmù refugiulu la circumflexulu nasalu si pacea e gata, — la congresulu din Berlin pentru aceea nu vom recurge; — de si ar fi tare de doritu, cá acestu sunetu, care si pâna acum a perdutu multu din întensitatea sa ¹³⁾ — sè nu se mai marceze, cá asiá cu încetulu sè se si pérda cu totul. — Francesii, de si au unu asemenea sonu nasalu, îlu pronuncia, dar nu-lu însemnéza.

Latinii, — cá sè scape de sunetulu nasalu, — duplicau pe *n*, ceea ce amu puté face si noi d. e. annu si ânelu, — manna si mânâ, — canna si câne, — stanna si stâna, — ciocannu si pagànu etc.

Din tóte aceste fonetistii potu luá convingere, cà ortograff'a româna aflându esplicarea sa basata pe accentuare, tóte esceptiunile se potu regulá prin semnele de accentuare, cari fiindu

¹³⁾ Asiá betrâni scriau (cu cirile) sâmântiâ, sâ-mânâturâ etc.

mai pucine — facu de prisosu tóte semnele fonetice cele multe, obositórie, si nepotrivate cu natur'a limbelor romanice.

Carturarii nostri cei betrâni — se vede — cà au cuprinsu mai bine ponderositatea accentuàrii în limb'a româna, când la tiparirea càrtilor bisericesci la totu cuvântulu au marcatu accentuarea cu semnu apertu; asiá d. e. *Dómne strigát amu càtra tine, aúdi-me Dómne!*

Si bine ar fi fostu déca ne-amu fi tiênutu strinsu de acestu modu de scriere cu semnele tonice ale betrânilor nostri, — atunci amu fi fost scutiti d'a audí prin bisericile nóstre niscari cântàri dupa notele fonetice, — cá cari numai la ânimalele cornute si codate le-ai mai puté audi!

De-si însusírile eufonice ale limbei române — precum am aretatu mai sus — ni dau în privinti'a pronunciarei si a scrierei regulele cele mai generale si mai lesne de cuprinsu, — ceea ce în parte — precum e la *c* si *g*, înainte de *e* si *i*, — si fonetistii recunoscú : totusi ei — la casuri analoge, precum e cu deosebire la sonorile derivate ale lui *d*, *s*, *t*, mai bucurosu recurgu la ajutoriulu celu irrationalu alu semnelor codate.

Se vede — cà ei înca nu au patrunsu de-

stulu de afundu în natur'a si analis'a vocalei *i*.

De aceea ne vedemu constrinsi d'a li presentá ací în privintia ast'a o formula de solutiune si mai apriata.

Vocal'a *i* trebue analisata si deosebita în :

a) *Semi-i* séu *i injumetatitu*, care se caracteriséza cá atare prin loculu celu neaccentuatu la finea cuvântului séu înaintea altei vocale. — Acestu *i* totu-de-una immóia sonulu lui *d*, *s*, *t*, d. e. diece, siepte, tiene, credi, frumosi — drepti etc. Ací se numera si cuvintele composite, si articulate precum sînt : midi-locu, porti-le, frati-lor etc.

b) *i plinu*, care ori stá sub accentu, ori într'o silaba scurta, — nu immóia pe *d*, *s*, *t*, nici odata, d. e. dinte, sila, tineretie, cladire, folositu, diplomaticu etc. — Ací se potu grupá cuvintele cu *i* accentuatu înainte de alta vocala, d. e. cutía, hârtía, papadía, poesía etc.

c) *i duplicatu* séu *doi ii*. — La acestia avemu d'a distinge, déca accentulu cade pe celu d'ântâiu *i*, séu pe alu doile; în casulu primu elu vine sub regul'a punctului b) si nu immóia; în alu doilea casu elu se tiene de natur'a lui semi-i de sub punctulu a) si naturalmente immóia pe *d*, *s*, *t*, — d. e. platii (preteritulu în prim'a persóna de la platescu) -- si

prândií (a trei'a persóna în preteritu dela : prândiescu) etc.

Déca aflâmu în lexiconu cuvântulu precisatu asiá : clad-*escu*, sos-*escu*, plat-*escu* etc. derivându din *escu* infinitivele în *ire* si *í*, preteritele în *eam* — *ii* — *issem* participiulu în *itu* etc. vom capetá : clad-*ire*, clad-*í*, sos-*eam*, sos-*ii*, plat-*itu* etc.

La din contra, déca vomu aflá în lexiconu cuvântulu ficsatu cu unu *i* la radecina, d. e. prândi-*escu*, pasi-*escu*, pati-*escu* etc. transmútându sufixulu *escu* în ori care altu sufixu, ce începe cu o vocala, prin urmáre si déca urméza unu altu *i*, — semi-*i* din radecin'a cuvântulu neperdiându-se nu-si parasesce însustirea de a immuiá sonulu lui *d*, *s*, *t*, d. e. prândi-*ire*, prândi-*itu*, pasi-*indu*, pati-*ira*, audi-*imu* etc. Acesti doi *i*, unulu alu radecinei, altulu alu sufixului — împreunându-se într'unu *i* *duplicatu* — dupa modulu de scriere a lui Cipariu — sub circumflexulu *î*, séu dupa a lui Papíu sub *î* *duplu-punctuatu*, — totu-de-una va immuiá sonulu lui *d*, *s*, *t*, d. e. prândire, pasitu, patisse, audíra, multime etc.

Ací se potu grupá si cuvintele : *mosia*, (spre deosebire de *mósia*), *curatia* (spre deosebire de *cúratia*) etc. — Ací si cuvintele articulate în genitivulu singularu femininu, când

e se muta în *i*, d. e. cetatei — cetătii, partei — părții etc.; — cá si cele în pluralulu masculinu : deputatii etc.

Éta asiá dara si cestiunea sunetelor derivate ale literilor *d*, *s*, *t*, deslegata destulu de limpede si frumosu singuru pe bas'a naturei eufonice a limbei, fàra ajutoriulu còrnelor si còdelor celor molestóse ale hydrei fonetice.

Câte-va esceptiuni nu potu escuzá înhețiarea întregi limbi cu semnele codate întrebuintiate de fonetisti, — pentru cà si acele esceptiuni își afla interpretarea lor totu numai în eufoni'a limbei nóstre; ori apoi déca sînt straine, ele se reducu la însusirea lor cea heterogena — straina. Asiá déca lui *ti* premerge immediatu unu *s*, acest'a împedeca sonulu derivatu d. e. *acesti*, *onesti*, *fonetisti*, *vesti*, *trestia* etc.

Cele câte-va cuvinte straine, mai alesu cele cu prefixulu *dia*, d. e. *diavolu*, *diaconu*, etc., unele cum e : *gráthia* etc. — déca nu voru sè se acomodeze însustrilor eufonice ale limbei nóstre, — apoi fia-li de bine! — noi nu vomu stricá limb'a nóstra pentru toti diavolii si diaconii grecesci, ci — déca tocmai e de lipsa sè li punemu si lor o luminare în mâna, — mai bucurosu le voimu scríe : *deavolu*, *deaconu*, séu *dyavolu*, *dyaconu* etc.; — iéra *grathiei* si al-

tor asemenea lesne li vomu îngradí unu *h* lângă *t*, cum îngradescu si fonetistii la : *wrechi*, *ghimpe* etc.

În fine pentru deosebirea unor cuvinte, cá : *musca* — *mușica* — *musica*, *pișica* — *pisica* etc. bucurosu am primí svatulu celu pretiosu alu fonetistilor ; — numai sè vedemu ce facu ei în casuri analoge, precum e la : vecinicu, ¹⁴⁾ pacinicu, Ivacicovici etc.

Tóte aceste esceptiuni sporadice si la noi, cá si la alte limbi, — la etimologisti cá si la fonetisti sînt de a se aduce la ordine prin norme conventionale, — iéra nu prin resturnarea edificiului întregu alu limbei.

Dupa ce asiá dara din atingerea celor mai marcabile momente ale ortografiei române am vediutu, cà córneli si códele fonetice nu corespundu recerintielor nici scientifice, nici pedagogice, nici economice, nici estetice ; — si dupa ce s'a aretatu pâna la convingere, cà atâtu scrierea câtu si cetirea si pronunsierea corecta a limbei române se póte fórte bine si siguru regulá si instruí prin regulele basate pe însusirile ei| eufonice ; iéra casurile esceptionale se potu normá totu asiá de lesne si siguru numai cu ajutoriulu semnelor conventio-

¹⁴⁾ Vedi „Telegr. Rom.“ nr. 38.

nale de accentuare, prin care semnele cele negative de neaccentuare ale sistemii fonetice devinu cu totul de prisosu : încheiàm discusiunea, ce o amu fost începutu cu aderintii cultului foneticu, ¹⁵⁾ observându-li înca numai atât'a, cà prin descoperirile nóstre n'amu vrutu sè luàm nice de cum o atitudine ofensiva ci numai defensiva.

La români cei de dincolo de Carpati, unde semnele fonetice, cá semne ajutátorie la trecerea dela slovele cyrile la literile latine, au fost introduse ¹⁶⁾ oficiosu, si pâna acum înca nu s'au delaturatu formalmente, — recunóscemu îndreptátirea de a le mai folosi, convinsi fiindu cà acele — dupa cum vedemu din progresele societátii academice — nu peste multu vor cadé de sine.

Pâna si particularilor de dincóce, cari tiparescu càrti, ce ori sânt menite si pentru scólele de dincolo, ori au altu asemenea scopu specialu — nu li putemu denegá libertatea de

¹⁵⁾ Dr. Marienescu continua în „Tel. Rom.“ tractatulul seu despre ortografiá, în care dà o analiza a ortografiilor etimologice si fonetice, ce e démna de atentiunea publica.

¹⁶⁾ Au fost introduse semnele fonetice, dar nu si libertatea de a schimosi limb'a în hatêrulu acelor semne.

a-si tiparí cãrtille dupa gustu séu necesitate. — Însu-si marele etimologu A. T. Laurianu si-a tiparitu cãrtille sale scolastice de dincolo cu semnele auxiliare fonetice; — si Societatea academica din Bucuresci a dechiaratu, cà nu eschide scriptele cu atari semne fonetice dela concursurile pentru operatele de premiatu.

Tóte aceste nu ne genéza pe noi.

Dar ceea ce ne face de a redicá vocea sînt casurile : când vedemu, cà unii din particulari atacându cu tendentiositate unitatea ortografica — unic'a unitate ce mai aveamu noi aici, — voru — în loculu ortografiei adoptate de toti prin consense formale si concluse competente, — sè obtruda natiunei pe cale fortiata si necompetente unu modu de scriere, care prin caracterele sale cele straine, si prin formele cele stricate numai o deforméza si o despica într'o limba vechia si una neologa ¹⁷⁾; — când din unele propuneri, ce s'au facutu si mai de curîndu în sinodulu archidiecesanu din Sibíiu amu observatu, cà ei aru fi voitu cu totu pretiulu sè bage ortografí'a lor si în afacerile oficióse bisericesci — fãra d'a mai în-

¹⁷⁾ Inchinatiune, si declinație séu declinațiune etc.

trebá, cà óre ce parere au si cei din diecesele cealalte? — fàra de a mai gândí, cà óre nu se tiene de competinti'a congresului nationalu d'a sustiené unitatea ortografica în biserica? — când în fine vedemu, cà ei isi uita cu totulu si de aceea, cà mai avemu si alte corporatiuni cu o competintia multu mai larga si mai potrivita de a se esprime în privinti'a recerintiilor ortografice, — precum e Asociatiunea transilvana pentru literatur'a româna, ¹⁸⁾ Societatea academica etc.

Facia de atari agressiuni m'am vediutu silitu si eu — cá unulu celu ce înca din tineretie am contribuitu câte ceva la consolidarea si sustienerea unitàtii ortografice — sè apucu din nou pén'a de aparare, pe care déca câte odata o-am apesatu pré tare, si déca descoperirile mele ici colea le-am mai preseratu si pi-

¹⁸⁾ Asiá credemu, cà si Asociatiunea transilvana pentru literatur'a româna etc. la cea mai de aprópe a sa adunare se va pronuciá din nou în respectulu ortografiei, — si reprobându tentatiunile fonetice nu numai se va dechiará din nou pe lângã ortografí'a etimologica, dar înca mergându cu unu pasu mai înainte prin adoptarea duplicatiunilor la consonante în interesulu unitàtii ortografice la toti români, se va identificá în privinti'a ast'a cu societatea academica.

L

peratu si cu câte o gluma prietinósa, — apoi sè fíu si eu privitu de pre deplinu escusatu, pentru cà — ce e dreptu — avemu multe — fórte multe lipse de tóte, dar tocmai de córne si códe la ortografía — dieu — n'amu avutu acum nici o trebuintia !

Pe când ni-amu luatú libertatea de a reprobá inconvenientiele fonetice, — pe atunci nici de cum nu amu dísu, cà scrierile cu ortografi'a etimologica n'aru avé si ele peccatele lor.

Între scaderile cele mai remarcabile, ce depopulariséza ortografi'a etimologica, la primulú locu trebuie sè punemu pasiunea cea excessiva mai cu sama a Blasíenilor de a latinisá cuvintele si formele limbei si acolo, unde nu e nici o lipsa. Asiá nisce scrieri încarcate si întiepenite cá aceste: *Ai scaimbatu vitieliu cu porcelii, si ai ulitatu, cà leonii nu sînt lepori de prein vinia* etc., — te facu sè fugi de ele mîncîndu pamêntulu !

Totu asemenea impressiuni curióse facu si nisce cuvinte nepeptinate cá acestea : *Nu e bene sè-ti prendi mentea cu strigoniile si mulierile nebone* etc. Unele ca acestea înca te constringu sè díci : Dómne scapa-me de etimologisti cá acestia, cà de fonetisti me voiu aপরঁ eu !

Nu mai pucinu burlesca mi se pare si

formul'a pluralului neutralu în *a*, precum sînt: *principia*, *adverbia*, *ósa*, *óua* etc. Lasa — cà nicairi nu se pronuncia cu *a*, si cà la cuvintele ce finescu în *cu* si *gu* nici nu se potrivește d. e. nu se dîce : *aca-le*, *peteca-le*, *belciuga-le*, *plotóga-le*, ci : *ace-le*, *petece-le*, *belciuge-le*, *plotóge-le* etc., — dara ea e cu totul si de prisosu, pentru cà form'a de flexiune în *e* ajungîndu pentru tóte asemenea casuri, dà o regula generala.

Déca asiá dar scrierea fonetistilor : *principii de ortografie* (Die Orthographie-Fürsten) e unu extremu ridiculosu, apoi dieu! si „*principia-le* (nu cumva *principessele*?) *de ortografia* ale etimologilor dela Blasiu te facu sè credi, cà ei latinisîndu asiá — voru sè fîa mai Papa decâtu însusi Pap'a dela Roma!

Trecîndu la ortografî'a societãtii academice din Bucuresti, apoi si aci încã aflãmu destule defecte, dintre cari sulevãmu numai urmatóarele :

Cea d'ântãiu regula, ce a facutu societatea academica în privinti'a ortografiei e greșita cu totul. Aceea e punctulu 1 alu „*modului de scriere allu societatei academice*“ (Annalele I pag. 280) ce suna asiá : „*Litterile d, s, t, inainte de i perdu sunetulu propriu, schimbãndu-se in sunetu accidentalu.* — *Unde aceste trei littere inainte de i isi conserva sunetulu propriu, caus'a e, cà*

Feríti-ve asiá dara — de atari defini-tiuni întortocate, cari numai discreditéza iéra nu ajuta ortografí'a etimologica, — si precisati atâtu regulele, câtu si esceptiunile asiá, cá ele sè fía lesne de întielesu, lesne de învetiatu si lesne de tiênutu în minte; apoi cá ele se póta cuprinde între barierele sale tóte — séu celu pucinu marea majoritate — a casurilor, pen-tru cari ele s'au facutu.

Mai fía-mi permisu sè i întrebu si eu, cà de ce tréba e formul'a *ione* în locu de *iune*, când putemu traí omenesce si cu acést'a? Bage de sama, cà celu ce vré sè scape de *iune* lesne cade în *oane* d. e. legiune si legiône, bune si bóne etc.

Spre norocire, vedemu din annalele socié-tătii, cà nici ea nu se tiêne întru tóte de aceste regule pe câtu excessive pe atâtu si defectuó-

sesce precisiunea definitiunei, precum sânt: „*reman neduplicate cuvinte ca: summittere, atunci etc.*“ apoi „*cuvinte cá ghiacia etc. se scriu cu c nu cu t etc.*“

Atari regule lasa pe publiculu în nedumerire si cu totulu neindestulitu.

Regul'a trebue se fía o definitiune completa, care da indiciile cele mai esentiali a unei idei, prin care cuprinsulu acesteia sè se póta deosebí (defini) de altele. — Atari indicie demarcationali nu aflámu întru tóte la „*modulu de scriere allu societatii.*“

se, — ci se silesce totu mai tare d'a se apropiá de acelu stadiu, unde etimologí'a trebue sè tiêna equilibriulu cu recerintiele fonetice.

Déca lânga aceste totusi mai avemu ceva de dîsu, aceea este recomandarea, cá — dupa ce academi'a îsi stabiliséza regulele sale de scrisu, — ea sè le si tiêna mai cu acuratétia. — D. e. în annalele societátii, din an. 1877 pag. 2, punctulu 2, aflâmu într'o singura alinea urmátoriele variante : *existá, essemplarulu, exacta, exemplariulu, essactitatea, essista, textulu* etc.

Asiá pe alte multe pagini aflâmu : *tiparésca* si *typarí* (pag. 4); *Muzeu* si *museu* (pag. 33 si 69); *operele* si *opuri* (pag. 204) etc.

Dupa ce annalele societátii se tramitu la tóte societátile literarie din afara, ori ce strainu, observându aceste alteratiuni, va díce : cà aceste variante sînt pentru erori de tipu pré dese, iéra pentru o sistema — pré nesistematice.

Déca unu particulariu cade în atari inconsecintie, se póte mai lesne escusá ; — dar la o societate academica, care trebue sè tréca de modelu în scriere, — atari gresieli se iérta mai cu greu.

Ceva atentiune mai multa trebue sè-i recomandâmu societátii academice si în privinti'a semnelor de accentuare, când aflâmu d. e.

in annale pag. 3 : „*a ne opri aici spre a arata* (opri — arată); pag. 4 : *va capata* (capetá); *a tine* (tîné — tiené); pagin'a 132 : *va putea* (puté) etc.

In fine facemu atenta pe societatea academica, cà publiculu cetitoriu astépta cu tōtu drep-tulu, cá sè nu lipsésca nici odata acele indicie aperte de lânga *i*, cari *i* dà acestuia însusîrea d'a schimbá sunetulu lui *d*, *s*, *t* în siueratórie, pentru cà altu-cum cetitorulu nu va scî îndata deosebî pe *tine* de *tiene*, *sine* de *sine*, *platii* de *platii* etc.; si nu vâ scî deosebî de ce *i* immóia pe *d*, *s*, *t* în cuvintele : *disse*, (*dîsse*) éra în *prapadisse* nu, în *auditu* (*auditu*) iéra în *claditu* nu ? etc. ¹⁹⁾

¹⁹⁾ A lasá pe cetitoria, cá elu însusi — déca póte — sè gâcésca deosebirea acést'a, aru fi o lipsa totala de conscientiositate — o negligentia ortografica neiertata.

Cetitoriulu avêndu cunoscintia de regul'a generale, — precum ca *i* neaccentuatu la finea cuvêntului, seu déca *i* mai urméza immediatu o vocala, are însusîrea caracteristica d'a immoiá pe *d*, *s*, *t*, — va si scî îndata se pronuncia cum se cade : *credi* — *frumosi* — *credintia*; din contra la : *dice* — *gresitu* — *multime* scrise asiá — nu va puté nimerí îndata pronunsierea cea adeverata — fâra indicarea aperta, precumca aci are de a face cu unu î duplicatu, care immóia pe *d*, *s*, *t*, — *dice* — *gresitu* — *multime* etc.

Din extremele oposite ale ortografiilor fonetice si etimologice, — putemu vedé, cà : *in medio veritas*.

Parasésca fonetistii córneli si códele cele de prisosu, apoi formele cele stricate si straine precum sânt finalele în : ființa, nație, etc.²⁰⁾ ; iéra de alta parte mai slabésca si etimologistii din corsetulu latinitàtii cei pré strinse, cu care întiepenescu unele cuvinte, cum sânt : *scalimbaturile leporilor de prein vinia* etc. si de buna sama ne vomu puté întalni unii cu altii prietinesce si pe terenulu ortograficu !

Vrêndu a încheiá nu potu sè lasu neatinsa împutarea cea stereotipa a celor din colo, cà noi cei de dincóce avemu unu stilu greoiu ;

²⁰⁾ Spre justificarea formei celei stricate în : *atié*, precum e : *nație, stație* etc. fonetistii se provóca la poporu, care înca díce : *stație* si nu *statiune* etc. — Va sè díca : mielulu — poporu a turburatu ap'a lupului — fonetistu, — ca si când inteligenti'a ar invetiá dela poporu tóte coruptiunile babilonice, iéra nu poporulu dela inteligentia. — Mai ieri — alalta ieri nu audiai la inteligentia nóstra „civilisata“, decátu : *adiaforisire, zavergisire, catanderisire* si alte multe sute si mfi de *sisirisituri*, de cari se molipsise si poporulu tieranu. — Tóte acestea au peritu cu totul, — si asiá voru perí si formele cele ticalóse cum sânt : *stație — comisie — iluzie* — etc., cari nu sânt ale poporului, ci ale — coruptiunei.

cà scriemu într'o sintaxa straina; cà întrebuintiãmu pré multi latinismi etc.

Asiã e! trebuie sè recunóscemu cà multe din acestea sînt pré adeverate; — dara déca ne influintiéza limbele între cari traimu, nu e vin'a nóstra; dupa cum nu e nici meritulu eschisivu alu celor de din colo, cà influintiati de limb'a francesã au adoptatu o sintaxa mai potrivita cu limb'a romãna.

Pe câtu inse cei de din colo au o sintaxa mai buna, pe atãtu de defectuosi sînt în recerintiele gramaticale. Pare cà la ei nici nu se mai invétia prin scoli gramatic'a romãna.

Noi déca mai adoptãmu din când în când câte unu cuventu latinescu, apoi celu pucinu i dãm o forma mai potrivita limbei romãne. Cei de dincolo inse primescu în limb'a romãna cuvinte franceze cu gramad'a, fãra sè le mai îmbrace în portulu romãnescu. Ei încarca limb'a romãna cu gasconade galice impestritate cu totu felulu de alte costume straine, — pare cà te affi în bazarulu din Tiarigradu!

Asiã gasimu prin tóte gazetele lor : *a decedatu* si totusi *decessu*; *a decidatu* si totusi *decisiune* si *decisie*; — *a procedatu* si totusi *processu verbalu*, *retrocedare*, *retrocessie* si *retrocessiune*; *a ceda* si *cessie* si *cessiune*; *a coincidatu* si *coincisu*; *a succedat cu deplin succesu*; etc. cu unu cuventu,

ei déca afla cà francesulu dice : *décéder*, *pro-céder* etc. apoi socotescu, cà *tóte* verbele adop-tate trebue trase pe calapodulu conjugatiunei în *are*, — fàra d'a gândí, cà românnulu mai are si conjugatiuni în *ére*, *ere* si *ire*.

Mai departe : *a congedia pe minister*; — *prinț straniu*; — *buvoar*, *ardoasa*, *exposéu*, etc. *dizpoziții penali* si totu acolo : *dizpozițiuni gene-rale*. — Mai aflàmu apoi : *inceapa*, *romaneasca* si la din contra : *océnu*, *tétru* etc. *sdrobot* — *zdro-bit* si *qdrobit*; — *șarta* si *harta*; — *exemplar dublu*; — *ciorba de țarțavaturi cu franșele* si *on-ghemoct* etc. — Deosebirea articolului femininu de infinitivulu prescurtatu d. e. *cin'a* si *ciná* etc. la ei e terra incognita.

Periodele cele lungi, cu incise peste inci-se, cari te ostenescu de ti ese sufletulu pâna ajungi la capetu, — se tiênu de slabitiunile scriitorilor de din cóce. Dar dieu! si construc-tiunile cele marunte, de câte dóue-trei cuvinte a celor de din colo, — înca te facu sè-ti perdi rabdarea, — pentru cà trebue sè cetesci câte diece — dóue-dieci de atari sferimaturi — pâna affi unu conceptu rotundu, unu întielesu deplinu, o ideia completa.

Sânt scriitori buni si rei si din colo si din cóce; din colo mai multi, pentru cà si scriu mai multi.

Peccatum est intra muros et extra.

De acea e bine pâna putemu învetiá unii dela altii.

* * *

Dupa acésta escursiune ortografica, care — déca a esitu mai lunga decâtu am voitu si eu însumi — reclama cu totu dreptulu escus'a publicului cetitoriu, — sè trecemu la obiectulu càrtii; — sè parasimu terenulu celu îngustu alu disputelor ortografice si uitându de cele vr'o câte-va minute, ce ni au rapitu cetirea acestei precuvântari, — se intràm în panoram'a universului spre a ne indemnisa prin admiratiunea immensitàii timpului si a spatiului.

Budapesta 1 Augustu 1878.

Autorulu.

CONSIDERATIUNI

ASUPRA

BCU Cluj / Central University Library Cluj

TIMPULUI SI SPACIULUI.

CUPRINSULU.

În locu de prefatiune (tractatu ortograficu) pag.

I—LX.

Consideratiuni a supra timpului si spaciului :

	<i>Pag.</i>
I. Introducere	1
II. Urmare	8
III. Urmare	15
IV. Dîu'a d'ântâiu a creatiunei	21
V. Dîu'a a dóu'a (epoch'a primordiale)	27
VI. Dîu'a a trei'a (epoch'a primaria)	32
VII. Dîu'a a patra (epoch'a de transitiune Dyas- Trias)	39
VIII. Dîu'a a cincea (epoch'a secundaria)	43
IX. Dîu'a a siesea (epoch'a terciaria)	49
X. Dîu'a a sieptea (epoch'a quartiaria-anthro- pozoica)	58
XI. Conclusiune	67—71

Errata :

Pag. XL r.	9.	în locu de :	<i>frumsétia</i>	pune :	<i>finétia.</i>
"	2	" 4.	" " "	<i>launu</i>	" <i>la unulu.</i>
"	50	" 11.	" " "	<i>pliocena</i>	" <i>miocena.</i>
"	52	" 1.	" " "	<i>suptacia</i>	" <i>suprafacia.</i>

BCU Cluj / Central University Library Cluj

I.

Nu cu multu înainte de tempulu presentu scrítorii aveau datin'a, d'a începe cu enararea întêmplàrilor d'a dreptulu de la facerea lumii dupa er'a biblica.

Intregulu genu omenescu descindea de la Adam si Eva, a caror generatiune apoi prin diluviulu universalu se stinge, cu esceptiunea familiei lui Noe. Acést'a dimpreuna cu câte un'a séu mai multe parechi din tóte vietàtile scapa în corabi'a lui Noe, si dupa scaderea apelor desbarca pe muntele Ararat, de unde apoi se latiesce pe valea Tigrului si Eufratului. La întelnirea acestor riuri urmatorii lui Noe, spre a se assecurá în contra asemenelor diluvie, se apuca d'a fundá societatea de assecuratiune mutua, numita „turnulu Babilonului.“ Dar din caus'a amestecàrii limbelor (si póte cà si din lips'a unei legi pentru limbi si nationalitàti) ei se imprasthia în tóte părțile pamântului, ramurindu-se în rasse si natiuni

diferite, dupa descendinti'a fiilor si nepotilor lui Noe.

Fía-care natiune sciá sè-si suia scar'a geneologica pâna launu lu séu altulu din nepotii si stranepotii lui Noe, enumerati în Cart. I C. 10 a facerii.

Fía-care scriitoru cautá d'a implé intervalele erei biblice cu întêmplàrile istorice, eroice si mitice ale natiunii sale, si sè-i atribue vr'o calitate speciala de factoru alu lumii, fara de care acést'a ar fi întiepenitu în titinele ei.

Unulu întrecea pe celalaltu cu însusirile superiøre, si nici unulu nu vrea sè remâna înderetu. Ce li dá mai multa bataia de capu, erá cestiunea: déca de la facerea lumii pâna la Cristu avemu d'a numerá dupa Scaliger si Calvisiu 3950, dupa Petaviu 3984, dupa Frenk 4182, séu dupa rabinulu Hillel numai 3761 de ani (er'a judaica), — séu sè ne tînemu strinsu de er'a bizantina ficsata cu 5508 de ani de la facere pâna la Cristu?

Cronistulu, ori de care din aceste cifre s'ar fi tînutu, trebuiá sè îndese séu sè rarésca tóte evenimentele lumii între catusiele acestei ere.

Nici anticii Greci si Románi, computându la istori'a lor pâna si timpii eroici si mitholo-

gici ai dieilor lor, nu se puteau estinde peste o era cu multu mai vechia decum erá cea bíblica; ¹⁾ si — ce e mai notabilu! — traditiunea despre unu diluviu universalu, contemporanu lui Noe, se sustínea atátu la Greci sub firm'a lui Deucalion, câtu si la Babiloni sub firm'a lui Xisustru etc. Asemeni traditiuni se afla si la Hindu etc. pâna si la autochtonii americani.

Centrulu lumii celor betrâni erá pamântulu acoperitu cu bolt'a cerului. Sórele, lun'a si stelele circulau în giurulu pamântului de la resaritu catra apusu, cá sè faca díua si nópte.

Anticii, începêndu de la Homer, Hérodot, Eratastene, Strabo etc., isi imaginau pamântulu încungiuratu de Oceanu; iéra Ptolomeu geografulu (sec. II) urmându pe Aristotele, care mai ântâiu tienù pamântulu de rotundu, stabili sistem'a astronomica asiá numita a lui Ptolomeu, dupa care se regulá întórcerea sórelui, a lunei si a stelelor în giurulu pamântului, iéra acest'a stá neclatitu.

¹⁾ Numai Indienii întreceau cu intuitiunea lor despre timpu pe tóte natiunile mai vechi. La ei facu patru milióne de ani o dí de ale dieilor, si patru miliarde de ani facu o dí de ale lui Brahma. De aci încolo începe nimicirea lumii, care duréza asemenea de multu; iéra dupa aceea începe o creatiune nóua etc.

Acésta sistema se adoptà si de crestini, cá un'a ce parea a stá în consonantia cu st'a scriptura (fac. I. 1.) Vai de celu ce ar fi cutezatu d'a cugetá altcum!

Dar spiritulu puternicu si purure nisui-toru spre lumina si înaintare, spre perfectiune si libertate alu omului, nu se putù linisci d'a remâné stationaru între betele atâtor restringeri dogmatice, — ci înarmatu cu cifrele cele irresistibile ale sciintiei matematice, si provisionatu cu cunoscintiele cele reale adunate pe terenulu fisicu, strabate peste Oceanulu celu nemarginitu alu betrânilor, si petrun-diându prin bolt'a cea înalta a cerului spicuitu cu nenumerate stele, trece departe — departe tare de spaciulu si timpulu, ce se vedea limitatu prin scriptele sacre ale diverselor religiuni.

Columbu (sec. XV) condusu de aculu magneticu aflà Americ'a în firm'a convictiune, cá pamântulu are form'a unui globu încungiurabilu. Pe urm'a acestui successu imposantu apoi Copernicu (sec. XVI) fu celu d'ântâiu, care prin revoltatorulu seu opu : „De revolutionibus orbium coelestium“ fondà asiá numit'a sistema coperniciana, dupa care nu corpurile ceresci încuñgiura pamântulu, ci acest'a ênsusi se misca, întorcându-se mai ântâiu pe dupa

ossi'a sa de la resaritu spre apusu în decursulu unei di si nopti, apoi ocolindu si só-rele în decursulu unui anu solaru etc. In daru se revoltà întregu aparatulu popescu în contra ereticilor coperniciani; adevèrulu învinse în contra obscurantismului, si disciplulu lui Copernicu, betrânu Galilei, de câte ori fu scosu din carcèrea popésca si constrinsu d'a abjurá doctri'n'a cea nóua despre miscarea pamêntului, d'atâte ori reintorsu repetiá cuvintele cele superbe: „*Si totusi se misca!*“

Legea de gravitatiune a lui Newton (sec. XVII) descoperi cauzele mecanice ale miscàrii planetelor, si prin aceea studiulu despre natur'a corpurilor ceresci luà o directiune si unu avêntu, ce ne deschise d'odata panoram'a cea imposanta a constructiunii universului. (In privinti'a acestui studiu escelà mai ântâiu Kepler cu cele trei legi ale sale, — apoi Laplace cu mecanic'a celestina, A. Humbold prin opulu seu „Cosmos“ etc.)

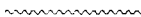
Pamêntulu nostru, celu ce erá imaginatu cá unu centru firmu alu lumii, se despupà d'odata cá unulu dintre cele mai mici planete, ce încungiura sórele si compunu la olalta sistem'a nóstra solara. Stelele cele multe, asiá numite fixe, nu sînt altu ceva, decâtu totu atâtia sori, cari cu planetele lor compunu diverse

sisteme solare. Calea laptelui, ce o vedemu pe ceru, e unu complexu de nenumerate grupe solare, de cari se tîne si sórele nostru cu sistemulu seu planetaru. Atari complexe solare séu cà de lapte sînt nenumerate în universu, dintre cari unele se observa pe cerulu limpede în forma de norisiori (pete nebulóse). Nebulósele aceste unele contînu trupuri ceresci (stele) deja formate, altele se afla numai în stadiulu materiei gazóse, si compunu sub telescopu diferite figuri.²⁾ Cîtu de imensa e multîmea stelelor, se póte deduce si de acolo, cà astronomulu Herschel sen. a observatu pe o particica mica a calei laptelui, cîtu o cuprindea cerculu telescopului seu, în decursulu unui patraru de óra, nu mai putînu decîtu 116,000 de stele.

Déca consideràmú, cà periferi'a sórelui nostru e cu $1\frac{1}{4}$ de milionu mai mare decîtu a pamêntului, si cà unele stele fixe sînt de mí si milióne de ori mai mari decîtu este sórele nostru; déca mai luàmú în vedere si aceea, cà acestu sóre e de 20 milióne mile geografice departatu de globulu pamêntului, si cà unele din cele mai de aprópe stele fixe din regiunea

²⁾ Vedi : „Die Wunder der Sternenwelt“ von dr. Otto Ule, neu bearbeitet von dr. H. I. Klein, Leipzig 1877.

calei laptelui au de la noi o departare peste 4 bilióne de mile geografice, adeca sînt de 200,000 ori mai departe de pamîntu, decâtu e sórele nostru; si în fine déca mai observàm si aceea, cà radiiele pornite de la sóre strabatu pîna la pamîntu în $8\frac{1}{2}$ minute, iéra lumin'a pornita de la un'a dintre stelele fixe, calculate de astronomulu Herschel, are de a percurge spaciulu de acolo pîna la pamîntulu nostru totu cu acea iutiéla în decursu de 3541 ani, — apoi cà lumin'a de la o nebulósa (péta de noru stelara) stationara afara de raionulu calei de lapte de pe cerulu nostru, are trebuintia de milióne de ani pîna a sosí la noi, — va sè díca : lumin'a ce o vedemu noi de la atari nebulóse a fostu pornita catra noi înainte de ast'a cu mai multe milióne de ani : apoi ori si cine-si póte formá o ideia despre immensitatea spaciului si a timpului, si se póte convinge în specialu si despre aceea, cà în comparatiune cu acea immensitate a universului, er'a biblica de 7386 de ani de la facerea lumii e unu momentu, ce dispare mai iute decâtu o clipita de ochi, si cà globulu pamîntului nostru cuprinde în spaciulu universalu unu punctu cu multu mai neînsemnatu, decâtu este unu atomu de nesipu în desiertulu Zaharei.

II.

Si cu tóte aceste, miliardele de corpuri ceresci, dimpreuna cu spatiulu, în care se misca ele, ori câtu de imposante ni le-amu întipuí, în urm'a urmelor — cine scíe — nu au numai valórea relativa a unei picaturi de fluidu, care pusa sub ochiulu microscopicu ni descopere o lume nóua de corpuri pe câtu imensu de mici, pe atâtu si pré interesante pentru istori'a creatiunii?! —

Cá sè ni putemu face o ideia aproximativa despre acésta lume microscopica, amintimu aci numai atât'a, cà prin mijloculu microscopului s'au aflatu într'unu centimetru cubicu de apa peste 40 de milióne de infusorie, iéra într'unu centimetru cubicu de creta alba s'au gasitu tescuite peste 200 miliarde de cruste de la animale perite sub decursulu periódelor de mai nainte ale pamêntului.

Din aceste perspective se vede, cà spatiulu si timpulu sînt concepte nu numai ne-

marginite, dara si fôrte relative. Nici unu obiectu nu se pôte imaginá asiá de mare séu micu, decâtu care sè nu se póta idealisá ceva si mai mare séu mai micu, — si nici unu intervalu de timpu asiá de lungu séu scurtu, peste care sè nu fía posibilu a trece si mai departe, — adeca de a se puté imaginá ceva si mai micu séu mai mare.

Albert Heim în prelegerea sa despre istori'a creatiunii (Basel 1842 pag. 35) face în privinti'a ast'a urmatórea comparatiune: „Spre a puté judecá timpurile, sè luàm de mesura timpulu vietii nóstre. Sè punemu, cà durat'a vietii nóstre în locu de 80 ani (29,000 zile) e o mìa de ori mai mica, adeca numai de 29 de zile, si în mesur'a acést'a si pulsulu si cuprinsulu impressiunilor esterne mai repede. Atare omu cu viétia de 29 zile ar petrece numai unu cursu lunar, prin urmare schimbarea anu-timpurilor o-ar cunósce numai din traditiune, si generatiuni întregi s'aru fi stinsu de iérn'a pâna vér'a. Sè ni întipuiamu totu asemenea viéti'a acést'a de 29 zile de o mìa de ori si mai mica, cam de 40 minute; atunci nu amu avé cunoscintia din propri'a esperintia nici despre schimbarea zilei si a noptii; si déca chiar amu puté observá, cà în decursulu vietii nóstre sórele ar fi înaintatu ceva spre apusu, to-

tusi nu amu puté devení pâna acolo, d'a puté conchide, cà totu acelu sóre va mai resarí odata de la orientu. Sè ne întipuiamu acum din contra durat'a vietii nóstre de 1000 de ori mai lunga, si cuprinderea sensurilor nóstre de 1000 de ori mai târdia : atunci diu'a ni-ar trece cá o minuta, si în locu de di si nópte, ar fi vér'a si iérn'a timpulu de lucru si de odihna. Sè ni întipuiamu înse durat'a vietii nóstre si mai mare: atunci schimbarea dílei si a nopții ni s'ar paré numai cá sclipitur'a unei lumine; si în fine sórele pe ceru ni s'ar paré numai cá unu arcu de focu, dupa cum unu globu acatiatu de o sfóra si invêrtitu mai iute, decâtu ilu póte urmari vederea nóstra, apare cá unu cercu etc. Asemene si referintiele de spaciú : Unu munte naltu e grozavu de mare fatia cu corpulu nostru; dar déca amu face unu reliefu alu globului pamêntului de mari-meá unui meru câtu de mare, atunci amu puté polí luciú globulu, fara a conturbá proportiunea innaltimii muntilor. Pamêntulu are unu diametru de circa 1719 mile geografice, dar ce sânt aceste pe lînga $20\frac{1}{2}$ milióne de mile ce despartu sórele de pamêntu, si fatia de cele $4\frac{1}{2}$ bilióne ce despartu pe ambele de cea mai de aprópe stea fixa?" etc.

Tóte aceste fapturi, începêndu de la infu-

soriile cele mai merunte, ce d'abiá le distinge lintea microscopica, pâna la corpurile ceresci, ce sînt de milióne de ori mai mari decátu pamêntulu nostru, au destinatiunea lor conditiunata de timpu si spaciu; si ori ce spaciu si timpu se imple prin elemente si puteri, cari amesuratu întelnirii si împreunàrii lor producu aparitiuni, si forméza corpuri mai multu séu mai putînu perfecte.

Elementulu d. e. celu carbonicu tare condensatu produce cristalulu celu mai vêrtosu — diamantulu; pe când elu subtiatu în radiiele luminei e atátu de raritu si reversatu peste totu spaciulu celu departatu, de la o stea pâna la alt'a, încátu prinsu în spectrulu analiticu nu lasa alta urma de consistentia, decátu vr'o câte-va linie albe.

O compositiune mai sistemica de materie armonice si de puteri perfecte d. e. cum e omulu — nu cunóscemu. Si totusi déca pamêntulu, cá o stea dintre cele mai merunte, a pututu produce si desvoltá o fiintia atátu de eminenta : nu ne putemu oprí d'a puté presupune, cà alte stele cu multu mai mari, si mai înaintate catra perfectiune, vor fi avêndu fiintie analóge omului, dar cu atátu mai perfecte.

Luându lucrurile creatiunei din acestu punctu de vedere, vrêndu nevrêndu trebue sè

ni aducemu si noi a minte cu Carolu Siegwart (Alter des Menschengeschlechtes, Berlin 1874) de o întipuire a lui Kepler, disciplulu lui Copernicu, când vorbiá „de marile fiintie, ce înnóta în etherulu universului cá pescii în mare“, — séu de ângerii, arhangeliu si cherubimii, ce ni-i înfatásiéza religiunile omenesci cá pe niste fiintie, ce imple cavitatea între omu si Dumnedieu.

Sciintiele naturale au recunoscutu si în timpurile mai nóue totu mai positivu, cà ori unde se împreuna materi'a, formându-se corpuri organice,⁸⁾ acolo e si viétia, vointia si putere propria. Cunoscinti'a ulterióra ni concede d'a puté admite si hipotes'a, cá si corpurile ceresci, ce le observâmu în forma de stele, prin urmare si pamântulu nostru cá planeta, potu avé viéti'a, puterea si voi'a sa propria, — cari, cá si viéti'a, voi'a si puterea omului în lupt'a lor pentru esistintia, se potu marginí numai prin calitátile analóge ale altor corpuri mai mari, séu prin regulele sociétàtii în care se misca.

Apoi — precum vedemu înaintea ochilor

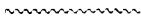
⁸⁾ Dar cele asiá numite anorganice, precum e metalulu? óre magnetismulu în metalu nu e ceva analogu spiritului în corpulu animalului?

nostru unele fiintie numai în primulu stadiu alu plamadirii, altele luându deja o forma positiva, desvoltându-se si înaintându pâna la virtutea destinului seu; iéra altele în decadintia, în decompunere si perdere : asiá si corpurile ceresci, — unele sânt naturalminte numai în primulu stadiu alu provenientiei, altele iau deja o forma positiva în sistem'a stelara, altele sânt desvoltate pâna la gradulu celu mai perfectu alu consistintiei lor; iéra altele în regresu, în decadintia, decompunere si disparitiune séu perire. Numai câtu processulu acesta decurge la obiectele mici mai iute, la cele mai mari mai încetu. Asiá d. e. fulgerulu e o aparitiune momentana, arderea unei case de lemnu duréza vr'o câte-va óre, iéra combustiuinea sórelui biliarde de ani, — si acésta combustiuene e numai unulu din multele stadiu prin cari trece formatiuenea si viéti'a sórelui.

Din aceste premisse ni putemu esplicá, cà unele stele, precum sânt cometele, d'abiá sânt la începutulu formàrii lor, avêndu o materia constitutiva înca relativu atâtu de subtire, încâtu prin ea trecu si radiiele luminei, ce vine de la stelele cu multu mai îndepartate în dosulu lor; si kód'a unui atare cometu, când atinge pamêntulu nostru, nu lasa dupa sine

nici atât'a urma de consistintia, câtu lasa lumin'a séu umbr'a. Altele au concentratu deja atât'a materia elementara, încâtu condensarea ei a produsu stadiulu combustivu, în care vedemu si pe sórele nostru; altele, precum e si globulu nostru terestru, au arsu deja atât'a, încâtu scadiându-i caldur'a prin resipirea ei în spaciulu celu largu alu universului, a prinsu, cá ghiati'a pe apa, atât'a scrumu scortiosu pe d'a supra, încâtu suprafati'a lui a câstigatu basa destula pentru desvoltarea plantelor si animalelor. In fine altele, precum e lun'a nós-tra, trecute fiindu peste tóte aceste stadie de formatiune, perdiându-si caldur'a interna, au recitu cu totul, si cá unu corpu mortu, procedu catra disolutiune prin decompositiunea singuraticelor athome elementare si resipirea acelora prin largulu universului, cá acolo întelnindu-se cu altele, sè concurre spre formarea de nou a altor corpuri ceresci.

Iéta, asiá dara, o icóna mica de o eternitate terribila!

III.

Dar sè nu mesuràmú noi adânculu celu orribilu alu timpurilor numai cu aplicarea lor la spaciulu celu immensu alu universului, si la nenumeratele corpúri ceresci, ce sbóra în largulu aceluia! Ni va ajunge cu abundantia, déca ne vom restringe si numai pe lângá comparatiunea cu obiectele cele marginite ale globului terestru.

Spicuirea câtorva rezultate mai marcabile, ce le-a raportatu studiele geologice, si în specialu cele paleontologice si archeologice, mai cu séma dupa descoperirile cele sensationale ale naturalistului Darwin (theorí'a despre descendintia séu selectiune) si ale geologului Lyell (despre anticitatea omului,) va ajunge de a ne uimí de anticitatea cea adâncea a pamântului peste totu si a omului în deosebi.

Cea mai d'ântâiu atentiune a scrutatorului s'a atrasu a supra fapturilor de mâni omesci aflate sub diferitele strate ale suprafetiei

pamântului, precum sînt : instrumente, arme, vase, ornamente si alte asemenea unelte, apoi a urmelor de nutrimentu, de locuintie si de schelete omenesci, cari de ce se aflau mai afundu sub pamântu acoperite de sedimente elementare, de ce erau însocîte de urme organice mai antice, — si de ce erau într'unu stadiu de petrificatiune mai perfecta, d'aceea se puteau considerá mai vechi.

Esaminându-se acum mai de aprópe si timpulu, în care s'au pututu asiediá si însirá unele pe altele stratele sedimentare, sub cari s'au aflatu acele obiecte, si stadiulu, în care au ajunsu processulu petrificatiunei, si combinându-se cu alte asemenea momente decidetóre, s'a pututu calculá aproximativu si etatea acelora, care înse a trecutu pe departe tare, fórte tare, er'a biblica a facerii.

Asiá d. e. luându-se în calculare muschii paludinosi de prin Dani'a, s'au aflatu unele în grossime pâna la 40 de urme, spre a carei formare se recerù la fîa-care urma a grossimei celu putînu un'a mîa de ani, si asiá peste totu 40,000 ani ; sub unu atare stratu s'a aflatu o secure de pétra.

La delt'a Nilului s'a socotitu, cà grossimea nesipului, ce-lu asiédia ap'a, la o suta de ani face unu stratu d'abiá de $2\frac{1}{2}$ policari ;

prin urmare o caramida arsa, aflata în afundimea stratului de 72 urme, ar trebui să aiba o etate cel puțin de 45,000 ani.

Unu scheletu de omu din rass'a americana, aflatu sub stratulu din delt'a rîului Missisipi, dupa calcululu lui Dowler trebuie să aiba o etate cel puțin de 50,000 ani.

Scheletele de omu, aflate în pesterile de la Engis, Somme, valea Neander etc. la unu locu cu óse de la animale antediluviale, le pretiuesce Sir Charles Lyell la 240,000 de ani.

Pornindu acuma de la aceste puține esemple, si luându în bagare de séma, că cele mai multe urme de omu se afla din epoch'a formatiunii mai nóue, adeca din cea diluviala pâna în partea cea mai nóua a epocei terciare, asiá numita pliocena: venimu la consecinti'a, că etatea periodulu diluvialu alu pamântulu se póte taxá cel puțin la 224,000 ani. Acésta computare se spriginesce între altele d. e. si bancele de corale de la Florida, a caror crescere cade în etatea diluviala, si numera cel puțin 135,000 de ani.

Despre etatea formatiunilor, ce premergu epocei diluviale, Ferd. Siegmund (Untergang der Welten, Wien 1876 pag. 74) provocandu-se

la calculatiunile geologilor facute pâna acum, dice urmatóarele: „Déca trecemu de scórti'a pamântului, ce s'a formatu mai pe urma d'a supra din sedimente aluviale si diluviale, si de aceea cá cea mai recenta si astadi stà inca în schimbare continua, — venimu la *epoc'a formatiunii tertiarie*, care pe lânga o grossime aproximativa de 3000', pâna a o ajunge, i-a trebuitu celu puțin 350,000 de ani. Sub acés-ta partía urméza stratele din epoc'a de formatiune asiá numita *secundaria*, care — fiindu de cinci ori mai grósa decâtu formatiunea precedenta, adeca circa 15,000', pe lânga unu timpu relativu asemenea — a avutu trebuintia celu puțin de 1.700,000 de ani; ⁴⁾ — iéra întrég'a formatiune din epoc'a asiá numita *primaria* de circa 42,000' a recerutu unu timpu celu puțin de 5.250,000 de ani.“

Dupa calculii lui Bischof, pamântulu, care pe la începutu a trebuitu sè constea din o massa candenta, numai pâna s'a recoritu de

⁴⁾ Ceea ce e pré puțin, déca socotimu, cà cret'a si varulu se compune din cruste si ghiocei de animale marine tiesute un'a peste alt'a, si cà numai pentru formatiunea stratelor de carbuni de pétra, dupa calculii mai noi, se recere peste nóue milióne de ani.

la 2000° pâna la 200° a petrecutu celu puțin 350 milióne de ani.

Carol Siegwart (*Alter des Menschengeschlechtes*, Berlin 1874, XVI) sustine parerile celor ce mergu cu multu mai departe în calcularea susu amintitelor període. Elu dîce: „Etatea diferitelor strate ale *formatiunii tertiare* si *secundarie*, în josu pâna la stratele cele mai vechi ale *formatiunii primarie*, se proportioneza în relatiune cu quadratulu distantiei, ceea ce s'ar relevá pâna la optu mîi de bilióne de ani.“

Cam la analóge rezultate ajunge elu, când dîce despre etatea omului, cã dupa legile generale ale desvoltării, genulu umanu înca aréta graduri a desvoltării sale, si anume: 1) starea cea dura a unei fere selbatice; 2) starea semi-selbatica; 3) starea culturai începóre; si a 4) starea civilisatiunii superióre. Durarea timpului pentru o civilisatiune superióra a unei natiuni o putem mesurá conformu timpului de înflorire a Greciei si a Romei — cu sutele de ani. Timpulu progresului catra cultura, caracterisatu prin trecerea din periodulu de pétr'a poleita la periodulu de bronzu, se póte pretiúi cu míile (pâna la 7000) de ani; starea semi-selbatica, caracterisata prin începerea periodului de pétra, se

póte estinde la sute de mii de ani; iéra starea cea primitiva a omului selbaticu, care afara de mâni, cu care prindea lemne si petre, spre a se aperá, nu sciá a se folosí de alte arme, pâna când a invetiatu cum sè faca si sè folosésca securea séu vârfulu lancei din pétra ascutita etc. a pututu durá milióne de ani.

IV.

Fația de atâte probe si testimonie evidente despre etatea cea immensa a pamântului si despre anticitatea cea adâncă a genului uman, s'au vediutu în fine si ministrii celor religioase constrinsi, de a împacă sublimele rezultate ale studiilor naturale cu cele revelate de Sânt'a Scriptura.

Si éca! tocmai acolo — de unde mai înainte se încercau d'a se scóte armele spre a combate lumin'a si progressulu, — în ênsasi St'a Scriptura se gasira bas'a si formul'a de împacatiune : „pentru că mii de ani înaintea lui Dumnedieu sânt cá diu'a de eri, ce a espiratu, si cá o vigilia de nópte.“ Asiá dice St'a Scriptura!

Si déca St'a Scriptura s'ar fi scrisu astadi, când în locul mîilor celor betrâni vorbimu cu cifrele miliardelor, ar fi dîsu, că o miliarda de ani înaintea lui Dumnedieu sânt cá o clipita de ochi, unu momentu ce trece cá fulgerulu!

Asiá dara Moise, când a istorisitu facerea lumiei, impartîndu-o în siese dîle de lucru si un'a de repausu, nici decum nu a întielesu dîle fisice de ale nóstre, ci dîle de ale Creatorului, període de milióne si bilióne de ani, pe cari scrítorulu bibliei le-a allegorisatu cu dîlele omului, spre a face istorisirea sa pentru poporulu, ce-lu conducea, óre cum mai lesne de cuprinsu.

Cátu de bine si consecentu a cuprinsu Moise ordinea creatiunii înca cu 3200 de ani înainte de rezultatele studiilor moderne geologice, ne vom púté convinge, déca vom face — celu puçinu în trassuri generale — o comparatiune a facerii dupa enaratiunea biblica, cu rezultatele sciintielor cosmologice si geologice. Vomu fi suprinsi vediêndu, ce progrese mari raportase studiulu sciintielor naturale în scólele egyptene pe timpulu lui Moise (a Cr. 1300.)

Constatându-se prin analis'a spectrala a radielor provenite de la mai multe corpuri ceresci, cà tóte aceste contínu acelesi materie elementare, din cari e compusu si pamêntulu cu tóte apertinentiele lui: prin aceea e probata si hipotes'a, cà tóte aceste corpuri ceresci au avutu odata la olalta un'a si aceasi provenien-

tia de materie elementare, adeca au fostu odata un'a si aceeași massa.

De aceea toti cosmologii de astadi, cari se grupéza pe lângă teori'a lui Laplace, con-
vinu în parerea, că mai nainte d'a se indivi-
dualisá singuraticele stele, totu spaciulu, ce-lu
cuprinde periferí'a regiunii acelora, a fostu
ocupatu de o materia gazósa elastica, ce con-
tinea tóte acele elemente, în cari astadi art'a
chemica decompune obiectele materiale; adeca
ele contínu elementulu oxigenu, hidrogenu,
nitrogenu, carbonicu si alte asemenea substan-
tie, de cari analis'a chemica pâna astadi cu-
nósce mai bine de siepte dieci de specie. Mas-
s'a acést'a de materia elementara, care numai
prin unu gradu fórte mare de caldura a pu-
tutu luá form'a cea atâtu de elastica gazósa,
prin perderea successiva din caldur'a ce se
resipi în spaciulu immensu afara de periferi'a
ei, unde opositulu — adeca frigulu — a tre-
buitu sè fía mare, dupa regulele fisicei a înce-
putu a se contrage, si prin contragerea acést'a,
a se rupe în mai multe partíe pe lângă dife-
rite centre. Fía-care din aceste partíe con-
trasse au trebuitu în virtutea legilor de gra-
vitatiune, sè roteze în giurulu centrului seu.

Sè ni intipuimu acum, că o atare partíe
de materia gazósa implea totu spaciulu, ce-lu

cuprinde periferi'a sistemului nostru stelar. Acésta massa nebulósa, prin ulteriór'a sa recore, s'a contrasu si mai tare, devenindu cu atâtu mai contrasa si îndesata într'unu spaciú mai micu cá într'unu simbure, cu câtu erá mai aprópe de centru. Asiá se formara stelele centrale, ce le numimu stele fixe, séu sóre.

Prin acést'a si rotatiunea simburelui centralu a început a se iuti asiá, încâtu materi'a gazósa mai departata, ne mai putendu sè se tina de rotatiunea accelerata a centrului, a trebuitu sè se rumpa de la acest'a, si sè se grupeze dupa centre nóue, cari apoi asiá au purcessu d'a se individualisá successive în planete, lune etc.

Tóte aceste apoi, în virtutea legilor de gravitatiune si atractiune, au devenitu într'o sistema de rotatiune în giurulu proprielor osie, si totu d'odata si în giurulu centrelor de cari s'au ruptu. Asiá lunele în giurulu planetelor, planetele în giurulu sorilor, si — dupa cum se dà cu socotél'a — si sórele nostru cu ceialti colegi ai sei, adeca cu numerósele stele fixe, ce stau în legatura cu sistem'a nóstra stelara, inca trebue sè roteze mai departe în giurulu unui centru comunu, si asiá mai departe.

Dupa ce singuraticile athome elementare a materiei gazóse au pornitu d'a se contrage catra susu amintitele centre de gravitatiune, prin apropierea lor un'a de alt'a au devenitu totu mai condensate, iéra prin afinitatea chemica elementele primitive ale materiei au trecutu în form'a materiei agregate; adeca din stadiulu gazosu s'a contrasu în stadiulu fluiditãtii, apoi a închiegãrii si a cristali-sãrii etc.

Acésta activitate a afinitãtii chemice a fostu totu de odata sorgintele calórei interne a corpurilor formate din acele centre individualisate, cari apoi prin mediulu radielor aruncate în golulu relativu, remasu în urm'a contragerii materiei spre centrele lor între aceste în forma de etheru, si-au comunicatu mutu'a calóre si lumina.

Éca asiá dara cum din chaosulu materiei primitive, ce împlea spaçiulu celu largu alu universului, s'au formatu si se forméza încacorpuri ceresci, între cari e si pamêntulu nostru, si între tóte aceste cum s'a separatu lumin'a de întunericu.

Éca genes'a creatiunii, pe care Moise ni-o înfatisiéza pecãtu de poeticu, pe atãtu si bine nimeritu, când dîce : „*La inceputu, când a facutu Dumnedieu lumea, cerulu si pamêntulu erá*

*inca neformatu si desiertu, si intunericu erá peste
spaciulu celu adâncu, si spiritulu lui Dumnedieu
se purtá pe d'a supra fluidelor si Dumnedieu dise:
sè fia lumina, si despartí intre lumina si intunericu
numindu lumin'a díua si intunericulu nópte. Si
asiá se facù séra si se facù diminétia : díu'a ântâia.
Inse o dí immensa, unu periodu de ani nenu-
merabili!*

V.

Sè aplicàmu acum teori'a despre formarea corpurilor ceresci în specialu la globulu nostru terestru, cá la unu corpu deja separatu atátu de sórele seu, câtu si de planetele consócie.

Sè luàmú asiá dara, cá totu pamêntulu nostru mai ântâiu a avutu form'a unui balonu de materia elastico-fluida séu gazósa, a carei periferia cuprindea si regiunea lunei nóstre. ⁵⁾

Materi'a acést'a, prin gravitatiunea séu atragerea singuraticelor particele catra centrulu comunu, a începutu spre acest'a totu mai tare a se condensá, formându unu simbure, care în puterea afinitàtii chemice a elementelor materiale trecù din stadiulu fluiditàtii gazóse în stadiulu fluiditàtii mai compacte alu can-

*) Fiindu acum lun'a peste 50,000 miluri departe de pamêntu, radiulu globulu gazosu alu pamêntulu a trebuitu sè tréca departe peste regiunea lunei.

descentiei. Din acestu momentu mass'a terestra câstigà bas'a formei sale, si adeca mai ântâiu de globu ardietoru (cum e sórele nostru în presentu), încungiuratu de materi'a, ce înca nu se contrasse la centru, ci mai re-mase si mai încolo în stadiulu gazosu de mai nainte.

Contragerea volumenului candescinte a conditionatu accelerarea rotatiunii în giurulu ossiei sale, si prin urmare materi'a gazósa din pregiuru, neputându-se tiné de rotatiunea accelerata a centrului, a trebuitu sè se rumpa de acest'a, si sè remâna de sine mai ântâiu în forma de ânelu atmosfericu, din care apoi mai târdiu prin contragere spre unu centru propriu s'a formatu lun'a asiá, dupa cum le vedemu tóte aceste formate si în giurulu planetelor mai departate, precum e Jupiter, Saturnu, Uranu etc. ⁶⁾

Lun'a nóstra, de si s'a formatu separat cu multu mai târdiu decâtu globulu nostru terestru, totusi, fiindu ea de 13 ori mai mica decâtu acel'a, a trecut cu atât'a mai iute peste stadiile formatiunilor, încâtu a întrecutu pe ale pamântului; — ea se afla acum în

⁶⁾ În timpulu mai recentu s'au aflatu si în giurulu lui Marte dóue lune.

stadiulu regressului, cum se crede, recita si lipsita de caldur'a interna si de atmosfera, cá conditiuni de esistintia pentru fiintiele organice.

Ce se atinge acum în specialu de pamântulu nostru, prin ulteriór'a recorire a materiei asiá despartite, si prin contragerea ei catra centrele sale, atâtu a lunei, câtu si a pamântului, spaciulu între aceste se curati si limpedt totu mai multu, si materiile contrasse spre centrulu pamântului se grupara în giurulu acestuia amesuratu însusirilor sale chemice. Asiá materiile metalice fluide, cá cele mai grele, se afundara mai adâncu. Acestora li urmara materialulu celoralalte minerale, asiediându-se ceva mai susu; scrumulu acestora, cá celu mai usioru, innotà pe suprafati'a globului candentu. Materialulu umedu, neputându-se înca asiediá pe suprafaçi'a candenta a uscatului, a trebuitu sè abereze înca multu timpu prin spaciulu atmosfericu în forma de aburi, nori, aeru, eteru etc. Numai dupa ce temperatur'a suprafaçiei pamântului a scadiutu într'atât'a, încâtu materialulu candentu a pututu trece în stadiulu coagulatiunii, a cristalisatiunii si a întaririi perfecte, a pututu prinde suprafaçi'a pamântului cójia séu scórtia firma, dupa cum se prinde ghiaçi'a pe d'a supra apei.

Scadiându acum temperatur'a acestei scórtie pâna sub gradulu evaporatiunii, picaturile destilate din aburii atmosferici cadiându pe pamântu — fara de a se mai dissolvá îndata iéra în vapori — au pututu sè se adune în lacuri si balti, latîndu-se pâna ce au încungiuratu de tóte partile pamântulu cu mări de ape.

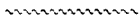
De aci încolo cóji'a pamântulu a processu de a se formá si ngrosiá prin strate nóue accrescute atâtu din partea de desubtu prin coagulare si cristalisare nóua de materia interna în mesur'a actiunii recoritóre si constringatóre, producundu asiá numitele petre massive sèu cristaline, precum e granitulu, syenitulu, porfirulu, dioritulu, serpentinulu, quartiulu etc., — câtu si din partea esterna prin sedimentele produse din actiunea apelor, din care s'a adunatu petrile asiá numite sedimentare, precum e ardesi'a, silicatele, marmorulu etc.

Formatiunile interne cristaline se chiama si *plutonice*; iéra déca materi'a interna erumpe prin crepaturi pâna d'a supra pamântulu, se dîcu *vulcanice*; formatiunile sedimentare prin puterea apelor se numescu *nep-tunice*.

In fine, elementele umede câte nu s'au a-

siediatu în forma de apa pe pamântu, ci au ramasu înca în stadiulu fluidității elastice, compunu stratele atmosferice, precum sînt aburii, aerulu, eterulu etc., pe cari vulgulu le subsu-
ma în conceptulu : *cerulu*.

Pâna când pamântulu nostru a trecut peste acésta lupta a elementelor gazóse si fluide, uscate si umede, si pâna când aceste si-au aflatu equilibriulu seu, a trebuitu sè tréca multe miliarde de ani. De aceea Moise cu totu dreptulu a pututu oferí acestui periodu im-
mensu, pe care geologii îlu numescu periodulu primitivei configuràri, séu *epoch'a primordiala* si *azoica*; — o di întréga a facerii, despre care elu scrie : „*Si Dumnedieu dise : sè se faca între fluide separatiune firma, care sè desparta fluidele cele de d'a supra de cele de desubtulu firmamentului, pe care l'a numitu apoi ceriu. Si asiá se facè séra, si sefacù deminé tia -- diu'a a dou'a.*

VI.

Globulu terestru, — la midi-locu implutu cu materia candente-fluida, si acoperitu cu o scórtia firma în form'a cójei de ou, peste care giuru în pregiuru înnóta ap'a marina, iéra m'ai d'a supra aburii si aerulu atmosfericu, — nu a pututu stationá multu în acésta stare primordiala, ci si-a continuatu processulu fisicu si mai departe.

Puterea expansiva a caldurei interne, venindu în lupta totu mai intensiva cu puterea cea contractiva a recórei esterne, a trebuitu la începutu sè produca adese esplosiuni a scórtiei pamêntului, si erumperi a materiei interne candente; — acést'a, intalnindu-se cu elementele umede ale mării si ale atmosferei, au trebuitu sè provóce de repetite-ori despre o parte ferberea si evaporarea acelora, despre alt'a coagularea materiilor erupte. Spargerea si deraburirea scórtiei cei vechi, lovirea si frecarea un'a de alt'a a deraburilor sparte, si aglome-

rarea lor cu materi'a cea noua erupta; apoi paralelu cu toate aceste — implerea atmosferei de fumu si funingine, de vapori si gazuri etc. au trebuitu se insceneze o revolutiune horribila a elementelor terestre, cari nu se putura alina, pâna când scórti'a pamântului se întari si se consolidà din nou, si prin urmare si marea se mai stêmperà, iéra atmosfer'a se mai limpedi.

Ei! dara suprafaci'a pamântului acum nu mai erà óbla-gogona, cá în periodulu primitivului configuratiuni, — ci, în urm'a revolutiunilor suferite, unele partii ale cójei se înaltia-ra, altele se cufundara, — si de sub luciulu marei se redicara coline si stannuri de pétra, iéra apele se retrasera în basenurile formate prin partile, unde scórti'a pamântului remase mai afundata.

Asiá suprafaci'a pamântului se împarti successivu în mare si uscatu, — în oceane si continente.

La consolidarea scórtiei pamântului contribuira, pe lânga cristalisarea plutonica a petrelor massive enumerate în periodulu precedentu, ⁷⁾ fórte multu si stratele sedimentarie,

⁷⁾ Adeca : granitu, syenitu, porfiru, doritu serpentinu, la care mai vine si : dioritu, diabas, gabbro, quartiu, melafiru etc.

cu preferinția cele silure, devone, carbonice și Dyas — cu diferitele lor conglomerate.

Anume stratele carbunilor de pétra dau acestui periodu o speciala împörtantia, pentru că în ele se reflectéza desvoltarea cea grandiósa a plantelor.

Pâna când temperatur'a atmosferica și a mării a fost fortiata peste gradulu ferberei, nu s'au pututu desvoltá nici fiintie asiá numite organice. — Si de óre-ce atmosfer'a, cá cea mai de aprópe de spaciulu celu rece alu universului, a trebuitu sè se recésca mai curundu de câtu ap'a marina, — éra acést'a mai curundu decâtu uscatulu, ce se înferbintà prin caldur'a interna cá fundulu caldarei d'a supra focului, — e o consecintia naturala, cá si viéti'a fiintielor organice a trebuitu sè se desvolteze mai ântâiu în atmosfera, apoi în apa, si în fine pe uscatu. ⁸⁾

⁸⁾ Geologii cei mai multi sustinu, cá viéti'a organica s'a desvoltatu mai ântâiu în apa, îndata ce temperatur'a ei a scadiutu sub 60°. — Dar tocmai asiá s'a pututu desvoltá ea si sub 60° a temperaturerei atmosferice, déca considerâmu, cá primitivele fiintie organice sânt asiá de mici, încâtu d'abiá le cuprindu cele mai perfecte microscopuri, si prin urmare ele tocmai asiá de lesne au pututu înnotá si traí în atmosfera, dupa cum traiescu si în apa. — Ehrenberg aflà într'unu centimetru cubicu pâna la cinci-dieci de

Amu vediutu, cà basea corpurilor o dà compositiunea substantielor elementare, amesuratu afinitàtii chemice, ce le agregéza în form'a fluida, ori inchiegata móle, ori cristalisata firmu. De la modulu acestei compositiuni atêrna, déca corpulu se adnumera fiintielor organice — ramurite în plante si animale, séu se însira obiectelor anorganice.

Acidulu carbonicu avêndu însustrea d'a se împreună fórté lesne cu celelalte substantie elementarie în diferite moduri si mesuri, prin împreunarea lui cu elementulu hidrogenu, oxigenu, nitrogenu, si ceva adausu de acidulu sulfuricu si fosforicu, — produce o materia

bilióne infusorie (Vedi: Das Buch der Erfindungen von Otto Spamer Leipzig 1877 pag. 302.) — Asiá I. C. Leuchs (Schöpfung, Welt und Menschen, Nürnberg, 1875) pune sub unu centimetru cubicu 1152 de milióne de plante asiá numite de drojdie. Si mucediél'a ce e alta de câtu o padure întunecósa, în care se preâmbra animale selbatice? — Dupa socotél'a lui Cohn vinu 633 de milióne d e asiá numite *Bacterie* pe unu milimetru cubicu, si 636 miliarde d'abiá aru dá greutatea unui gramu francesu ($\frac{1}{500}$ g .) Cód'a unui cometu, care e atátu de rara, încátu déca atinge pamêntulu nu lasa nici atât'a urma de consistentia, câtu lasa lumin'a séu umbr'a, — totusi ea póte sè lase pe pamêntu sementia de fiintie organice culesé din atingere cu alte corpuri ceresci. (Vedi Kraft und Stoff von Dr. Ludwig Büchner, Leipzig Th. Thomas 1876.)

albuminósa numita *Protoplasma*, care (dupa cum ne invétia scól'a cea nóua a naturalistilor) e basea fiintielor organice. Ea se înfaçisíeaza mai ântâiu cá globuletie balóse, numite *Monere*. In acestea se forméza unu *Nucleu* in form'a galbinusiului în midi-loculu albusiului de ou, si se propagéza ori prin divisiune, cá prin o forma mai primitiva, ori prin generatiune, cá prin o forma mai perfecta.

Se scie si aceea, cá nutrímêntulu celu principalu alu plantelor e acidulu carbonicu, iéra escrementulu lor e oxigenulu, — pe când nutrímêntulu essentialu alu animalelor e oxigenulu, si excrementulu lor e carbonicu (intielegemu aci mai cu suma nutrimentulu prin respirare).

Pâna ce asiá dara, — în urm'a luptelor celor aprige ale elementelor plutonice cu cele neptunice, — atmosfer'a a fost îngreunata de acidulu carbonicu, care împedeca viéti'a animalica si înaintéza pe cea vegetala, erá o urmare naturala, cá elementele celulóse sè se selectioneze mai ântâiu în directiunea plantelor, incepêndu de la asiá numitele *Alge*, de la cari au trecut la class'a *Spongielor*, apoi a *Muschilor*, dupa aceea a *Filicinelor*, si în fine a *Floriferelor* (Phanerogame, Gymnos, Perme si Angiasperme.)

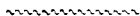
Supositiunea ast'a, cã plantele au premersu animalelor, afla justificarea sa, nu numai pentru cã e o formatiune mai aprópe de cristalisatiunea caracteristica imperiului mineralicu, facundu óre cum puntea de trecere de la imperiulu mineralu la celu animalicu : dara si pentru aceea, cã numai plantele au facultatea de a transformá substantiele asiá numite anorganice în nutretiu pentru animale. Afara de acea ea se probéza pe deplinu prin rezultatele studiilor paleontologice, cari găsescu urmele fosile de la plante cu multu mai vechi decâtu de la animale.

Cumca pe lângã U caldur'a interna a pamântului, stemperata prin o umediéla fórte grassa, apoi pe lângã unu nutrimentu asiá de abundante, dupa cum erá carbonulu, ce umplea atmosfer'a cu prisosintia, — e fórte naturalu, cã vegetatiunea a trebuitu sè iea o intensitate si o estensiune estraordinaria, dupa cum ni o si înfaçisiéza grafitulu, antracitulu si stratele cele puternice ale carbunilor etc., — cá nisce urme monumentale a unei lume pline de vegetatiune.

Din tóte aceste se vede lamuritu, cã Moise a cuprinsu ordinea creatiunii pamântului cu o agerime admirabila, când elu cu a trei'a di a facerii cuprinde acelu periodu alu primei

consolidări, — pe care geologii flu numescu *Epoch'a primaria* séu *paleozoica*, — si în care, de odata cu separarea continentului de mare, se desvólta si viéti'a organica cu preferintia pe terenulu vegetalu. Despre acésta Epoque, ce a trebuitu sè dureze multe bilione de ani — Moise scrie asiá :

„*Apoi dise Ddieu : Sè se adune apele cele de sub ceriu la unu locu, si sè se arate uscatulu, si se facù asiá. Si Ddieu numì uscatulu pamèntu, iéra adunarea apelor o numì mare. — Apoi dise Ddieu : Sè crésca pamèntulu iérba si verdetiuri producátorie de semintie si pomi fruptiferi — fiacare dupa soiulu lor. Si asiá se facù séra si se facù diminétiá — diu'a a treia!*“

VII.

Dupa tóte aceste formatiuni premergátorie apoi Moise lasa pe a patr'a dî a facerei sè apara si sórele, lun'a si stelele.

Acestu incidentu din ordinea creatiunei s'ar paré cà sta în óre-care contradictiune cu cele ce s'au dîsu pentru dîu'a d'ântâiu a facerei, când s'a despartîtu lumin'a de întunerecu.

Si totusi nici de cum! — Pentru cà dîu'a d'ântâiu a facerei lui Moise, — dupa cum amu vediutu, — cuprinde acea epocha primitiva a creatiunei, în care materi'a cea gazósa, ce împlea spaçiuulu cá unu chaosu profundu, se concentréza successivu catra diferite centre attractive, din care apoi s'au formatu acele nenumerate corpuri ceresci, ce-si comunica mutu'a lumina prin spaçiuulu evacuatu si limpeditu dintre ele : pe când a patr'a dî a facerei lui Moise se restringe la acelu actu specialu din istori'a creatiunei terestre, când atmosfer'a pámentului se limpedi de materiele aboróse, no-

róse, fumóse si funinginóse, de care elu, — cum amu vediutu în epoch'a precedentă, — erá încungiuratu nepenetrabilu de radiiele esterióre ale corpurilor ceresci. Acele materie, ce turburau atmosfer'a, descarcându-se parte în virtutea inertiei sale, parte prin înriurinti'a tempestàtilor, se asiediara pe scórti'a cea întarita a pamântului asiá, după cum vedemu acést'a întêmplându-se în miniatura si acum, când dupa o descarcare de nori prin plóia si grindina, — spargându-se si risipindu-se norii, se ivesce splendórea sórelui înt'ro atmosfera curata.

Pe lângă activitatea de mai nainte a lui Pluto si Neptunu concurge acum si influinti'a cea binefacátóre a radielor Apolonice, si din officin'a comuna a acestor dieitãti se produc atãtu în sfer'a minerala, câtu si în viéti'a organica acele stramutãri, ce ni le înfaçisiéza etagiile de formatiuni, cari se numescu Dyas si Trias, si facu puntea de trecere de la epoch'a primaria la cea secundaria.

A nume pe terenulu mineralu se manifestéza periodulu acést'a de transitiune în privinti'a actiunilor neptunice mai cu sama prin acele strate sedimentare de nesipu uri si petrisiuri roste, sure si melite (permu, dolomitu, grese etc.), cari prin schimbãrile cele dese ale tem-

peraturei, prin caderea de ploii grele si prin revarsarea de ape, apoi prin saparea de peraie si prin rumperea de ripe afunde, au surpatu stratele de mai nainte, si prin conglomeratele acestora au nomolitu luncile, îngropându gramezile cele puternice ale vegetatiunei fosile, pe care astadi o numimu carbuni de pétra.

Activitatea plutonica la petrele massive din epocele precedente mai adause acum si Monzolitulu, Turmalinulu, Augitululu, etc., — apoi diverse metale, precum e ferulu, aram'a, plumbulu, argintulu etc.

Apoi pe lângă tóte aceste din laboratorinulu chemicu alu pharmacistilor divini se mai segregara si acele magazine immense de difereite acide mineralice: de sare, salitru, arsenu, sulfurulu, borax etc. apoi de oleiuri precum e pacur'a, petroleulu etc.

Imperiulu vegetalu, care în respectulu quantitativu ajunsese deja la culmea abundantii, acum sub influinti'a radielor solare se perfectionéza si în directiunea qualitativa, ajungându — de si înca într'unu gradu inferioru — totusi pâna la facultatea d'a produce órecari flori primitive, precum sânt palmii, cycasii, bradii etc.

În fine si animale, cari din caus'a atmosferei celei adapate greu cu elemente omoritóre

se tiêneau numai prin ape si mocirle, — apoi din caus'a deselor exundatiuni si nomoliri se stringeau sub cój'a ghiócelor si tiesturilor sale, precum sînt scoicele, melcii, aricii de mare, bróstele tiestóse, apoi pescii soltiosi, acum — atrasi de splendórea sórelui la aerulu curatu — prindu mai ântâiu ochi, apoi picióre, si cutéza a esí cu încetulu la uscatu, traindu dupa trebuintia ací în apa ací în aeru — în forme de amphibie, precum a fost Labyrinthodonulu fosilu, protoparintele patruipedilor de astadi etc., — despre cari vom tractá în periódele víitoare mai pe largu.

Éta asiá dara unu periodu de mai multe miliarde de ani, — unu periodu de transitieune, în care sub influinti'a luminei si a caldurei aduse de radiele sórelui, a lunei si a stelelor, se desvólta o lume nóua, careia Moise cu totu dreptulu i-a pututu crestá o di de creatiune, când dîce:

„Apoi dise Ddieu : Sè se faca luminatori pe intinderea ceriului spre a luminá pe pamêntu si spre a face deosebire intre di si nópte, si sè servésca totu deodata de semne pentru timpurile de di si ani, si asiá se facù séra si se facù diminétia — diu'a a patr'a.

VIII.

Intrându acuma mai afundu în epoch'a asiá numita *Secundaria* séu *Mezozoica* cu etagiele formatiunilor *Trias*, *Jura* si *Creta*, si aruncându o revista repede peste icón'a obiectelor din imperiele minerale, vegetale si animale, aflàm că tóte aceste se desvoltéza pe bas'a directiunei luate în epoch'a precedentă.

Mai ântâiu sedimentele ni arata, că elementele neptunice totu mai multu si-au perdutu din violenti'a sa, pentru că dupa reversàrile conglomeratelor celor petróse si nesipóse ale stratelor *Dyas*, urméza o linisce adânce a apelor, în cari se asiédia mai ântâiu etagiele cele immense de varuri, mai cu sama *Jura*, apoi stratele cele fine de *Creta* cu multi-me animalelor crustate, ce le admira ochiulu microscopicu.

La massele plutonice se adauga inca *Tesienitul*, *Picritulu*, *Banatitul* si alte asemenea masse irrupte, si impetrite.

Intre compositiunile sedimentarie e remarcabilu si Dolomitulu Carpatilor nostri.

Vegetatiunea, care pe la inceputulu epochei secundarie d'abiá aretá óre-cari frundie si semne de flori, se perfectionéza pe timpulu Cretei pâna la stadiulu salcielor, plopilor, fagului, cornului etc.

Dar epochei secundarie se atribue cu preferintia desvoltarea fiintielor animalice, — si putemu afirmá, cà aceea ce a fost pentru vegetatiune epoch'a primaria, este acum cea secundaria pentru animale — o menagería de monstruositài viue.

De aceea sântemu neccesitati aci d'a luá in mai de aprópe considerare desvoltarea fiintielor animalice.

Si la animale, cá si la vegetale, bas'a vietii organice — dupa teorí'a lui Häckel (Über die Entstehung und den Stammbaum des Menschengeschlechtes, Berlin 1873) e materi'a albuminósa, numita protoplasma — produsa prin compositiunea elementului carbonicu cu oxigenulu, hidrogenulu etc. — Acést'a formându-se in celule séu ousióre, din aceste apoi esu in prim'a ordine:

a) *infusoriele protozoice*, cele mai simple animale, din cari, dupa teorí'a descendintii, s'au desvoltatu in ordinea a dóu'a :

b) *Zoophytele*, adeca animalele vegetale, cum sânt spongiele, coralele, medusele etc. — Urméza

c) *ordinea Vermilor* fara sânge (acoelomi) si cu sânge (coelomati). Din aceste descinde

d) *ordinea Moluscelor*, mai ântâiu acephale, cum sânt scoicele, si encephale cum sânt melcii. De aci se redica

e) *ordinea Echinodermelor*, adeca animalele radiate, si

f) *ordinea Arthropodelor*, cum sânt racii, paiangenii, insectele etc. — Peste tóte aceste ordini de categoria inferióra se redica

g) *ordinea animalelor vertebrate*, precum sânt pescii, amphibiele, reptiliile, paserele si în culmea tutor acestora : animalele sugatóre, (mamalia.)

Vertebratele se sub-impartu în dóue grupe : a) grup'a *branchiatelor*, cari respira prin branchie (urechile pescilor) precum sânt pescii si amphibiele; b) grup'a *ebranchiatelor*, cari respira prin plumàni, cum sânt reptiliile, paserile si mamaliile.

Din scar'a acést'a, pe care s'a suitu viéti'a animala începêndu de la primitivele celule prin descendintia si transmutatiune pâna la înnaltímea ordinei mamale, lesne se póte prícepe, cà desvoltarea acést'a a recerutu miliarde

de ani. Paleontologí'a afla urme animalice de categorí'a inferióra pâna în etagiile formatiunei primordiale, înse asiá, cà de ce se îndepartéza în etagiile formatiunilor mai afunde, de acea si ordinea animalica e mai simpla, mai primitiva, — si de ce se apropria de etagiile superióre, animalele fosile se apropria totu mai tare spre perfectiune.

De si asiá dara viéti'a animala a începutu d'a se desvoltá paralelu cu plantele, aflâmu totusi în acestu paralelismu acea diferentia caracteristica, cà pe când viéti'a vegetala ajunge deja în epoch'a formatiunii primarie, în care atmosfer'a e predominata de carbonulu nutritoru de plante, la o abundantia gigantică — represintata prin stratele carbunilor de pétra; totu pe atunci viéti'a animala, lipsita multu de elementulu seu nutritoru, de oxigenu, înca nu se ivesce pe uscatu, ci si-cauta refugiulu esistintiei în apa, în mocirle si în pamêntu sub forme de infusorie, de sponghe si corale, de vermi, scoici si melci, de raci, pesci si alte asemenea creature marine.

Lupt'a elementelor umede cu cele uscate a constrinsu fiintiele animalice d'a se îmbracă cu cesturi, ghioci, cruste si soldii, si a-si asiediá óuele de propagiune la locurile ferite de lupt'a elementelor, si a le provedé în locu de

lapte numai cu nutrimentulu protoplasmicu, din óuele coagulate unele lângă altele în forma de icre.

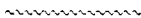
Numai dupa ce formatiunea secundaria a înaintatu cu asiediarea successiva a stratelor sale, — si numai dupa ce totu de odata se putura curati successivu si atmosfer'a de elementele sufocátorie, au începutu — dupa cum amu aretatu mai susu — si animalele, a-si scóte din apa capulu, si a se dedá cu respirarea aerului; — apoi aflându continentulu plinu de productele vegetale apte pentru nutrimentu, se îndemnara de a esi cu totulu la uscatu, mai ântâiu ca tíriitórie (amfibiile din care s'au desvoltatu cele âmblatórie) apoi cá saritórie (reptiliile, din cari descindu apoi sburatóriele.)

Ací se numera monstria fosili, ce i-au produsu mocirlele cele grasse si calde ale epochei secundarie : precum sînt : Iguanodonu (de 70 urme lungu), Ichthyosauru, Plesiosauru, Pterodactylu, etc., protoparintii siopârlelor, sierpilor, basiliscilor si a altor asemenea amphibie si reptilie mai ântâiu saritóre apoi sburatórie.

Din desvoltarea acést'a graduata a animalelor de categoria inferióra, începêndu de la infusorie, vermi, insecte si pesci, pâna la amphibie, reptilie, a caror urme fosile le afla paleonthologulu grupate în etagieile formatiu-

nii secundarie, — se vede, că Moise a apretiu-itu cu o cunoscintia de geologu fôrte ageru, când tôte aceste atribute ale formantiunii secundarie le subsume sub diu'a a cincea a facerei, scriindu : „*Apoi dise Dumnedieu : Sè produca apele multime de animale innotatòrie, insulfetite, si paseri sè sbóre pe d'a supra pamântului catra întinderea cerului, si Ddiu creà cetii cei mari, si totu soiulu de vietâti, ce se têriescu, pe care apele le-au produsu cu abundantia fia-care dupa soiulu lor; si acestora li dise : Cresceti si ve inmultiti si impletî apele, pamântulu si aerulu ! Si asiá se facù séra si se facù diminétia — diu'a a cincea.*

BCU Cluj / Central University Library Cluj

IX.

Déca Moise ar fi studiatu teori'a moderna de selectiune a lui Darwin, — dupa care fiintiele organice, începându de la monerele celulóse, se suie pe scar'a descendentii si a perfectionării pâna la animalulu supremu, numitu omu, — nu ar fi potutu nimerí ordinea dezvoltării organice pe pamântu mai potrivit, decum ni-o înfaşisiéza elu pe scurtu în descrierea biblica a facerei.

Si elu, cá si Darwin, Cuvier, Häckel, Vogt, Siegmund si alti naturalisti din dílele nóstre, începe creatiunea fiintielor mai ântâiu cu substantiele elementarie (díu'a d'ântâiu), — apoi cu concentrarea materiei anorganice (díu'a a dóu'a), — dupa care urméza dezvoltarea vietii vegetale (díu'a a trei'a), — prepararea atmosferei pentru viéti'a animalica (díu'a a patr'a), — dezvoltarea fiintielor animalice de categoría inferióra (a cincea), — pâna când aceste perfectionându-se pe calea descendentii

si a selectiunei ajungu (în a siesea dî) la gradulu celu mai înaltu alu omului.

Desvoltarea organica în directiunea atâtu vegetala, câtu si animala a processu într'o proportiune putemu dîce geometrica, înaintata fiindu prin constructiunea cea favoritoare, ce a luatu supra-façi'a pamântului mai cu sama în epoch'a asiá numitei formatiuni *tertiarie* séu *Kaenozoica* (a etâtii mai nóue), — care dupa sistemulu geologului Lyell consta din etagiele: *eocena* (murgitulu), *pliocena* (cea mai nóua) si *pliocena* (si mai nóua). Cele dóue din urma se subsume si prin espressiunea *neogena*.

Formatiunile aceste — cá si cele de mai înainte — se manifestéza din dóue puncte de mânecare.

Despre o parte din internulu pamântului, eruptiunile plutonice si vulcanice pasiescu în epoch'a ast'a cu o putere cu atâtu mai intensiva, cu câtu scórti'a pamântului acum erá mai grósa, si expansivitatea materiei candente din centrulu pamântului mai vehementa.

Urmarea fú, cà partíele sparte ale scórtiei pamântului, împinse prin materi'a irrupta, se redicau un'a peste alt'a, si pe urm'a crepaturilor se înaltiau munti si alpi, redicându cu sine adeseori straturi, pe cari a zacutu marea, — pe când alte partíe, ce formau supra-

façi'a uscatului, se cufundara în necându-se de apele marine.

De aci vine, că aflăm urme marine pe vârful alpiilor ⁹⁾, iera pe fundulu marei dăm de remasitie atribuite numai uscatului.

Intre petrele massive ale epochei tertiare, pe lînga cele enumerate deja la epocbele premergatorie — predominesce basaltulu si trachytulu, apoi diferite lave vulcanice.

Din alta parte actiunea neptunica asiédia prin muldele profunde ale supra-feçiei pamêntului diferite sedimente de luturi, de gipsuri, varuri (între cari dolomitulu, numulitulu si molossele carpatine), apoi nesipuri, petrishiuri si alte asemenea conglomerate, — în fine diferite acide, carbuni brunî, succinuri si torfuri.

⁹⁾ Celu ce a suitu vârfulu cele mai înalte ale Bucilor (între Braşiovu si Tirgoviste) de 8000 de urme de esemplu în vârfulu „la omu“, — s'a pututu convinge, că conglomeratele musaice de totu feliulu de petricele merunte, albe, negre rosie, sure etc. de varu, de marmora, de ardesia, de silicate etc. — dupa cum vedemu si petrishiurile pe vai în josu, — appartienu epochelor antetertiare, si s'au redicatu pâna în vârfulu Carpatîlor, — pe când acestia s'au formatu în epoch'a tertiar'a probabilminte numai în periodulu pliocenu.

Dupa tóte aceste, — luându supraçi'a pământului o consistentia mai pronunziata precum în respectulu redicaturilor continentale, asiá si a afundîmei apelor, demarcându-se limetele despartitórie prin tiermuri mai solide, atâtu vegetatiunea, câtu si fiintiele animalice au aflatu domiciliu mai stabile, ce li-au înlesnit u apoi desvoltarea ulterióra.

Vegetatiunea înaintéza pâna la capacitatea de a produce flori si frupte, cari atragu vietátile la uscatu, — le irrita la o lupta nóua pentru existentia, — si prin acést'a le promovéza spre perfectionare atâtu în respectulu corpului, câtu alu intelectualitátii.

Organismulu animalicu în epoch'a asta a înaintatu de acolo, de unde l'am lasatu în epoch'a de mai nainte, adeca de la categorí'a mamaleloru, pe urmatorea scala:

I. *Monotremate*, séu animalele cu ciocu.

II. *Marsupale*, séu animalele bursate (cu punga).

III. *Placentate*, adeca animale numite asiá de la placint'a, din care se nutrescu înainte de nascere.

Animalele placentate se latiescu în epoch'a tertiaria cu o repediune remarcabila în diferite directiuni. Ele dupa ubicatiunea lor în apa séu pe uscatu, si dupa modulu de vie-

tiuire sînt cetacee, teriitóre si pedate, — un-
gulate si grifate, — edentate si dentate, —
plantivore si carnivore, — ruminante si ro-
dente, — blânde si rapace, — numai pedate
séu si manuate. — Ele începu a se apropiá de
tipulu animalelor din prezentulu nostru, — si
unele din ele — dupa cum se vedu din urmele
fosile — au fostu imposantu de mari, precum
au fostu: Palaeotheriu (protoparintele Tapi-
rului), — Mastodonu si Dinotheriu (protopa-
rintii elefantiloru), — Anoplotheriu (protop:
calului), — Xiphodonu si Sivatheriu (protop:
vitelor cornute), apoi férele de spelunci, proto-
parintii animaleloru rapitóre de astadi precum
sunt: ursii, lupii, hyenele, leii, tigri etc.

Despre aceste animale A. Heim (Geschichte
der Schöpfung, Basel 1872 p. 24) scrie: „Cà
unele sémena cu caii, si înca nu sînt cai, —
unele ni aducu a minte de vite cornute si to-
tusi nu sînt vite, — de porci, elefanti, rindò-
ceri, si totusi nu sînt atari etc.“

Dintre ferele rapace se ivescu multe deja
în etagiulu miocenu, iéra în celu pliocenu
aparu în mesura mare. Dintre Simie (maimutie)
se aréta Prosimiele, Catarhinele, si Antropo-
dele. Intre aceste Dryopitheculu (piticulu de
padure) de la Pikerni, aflatu în etagiulu mio-
cenu, are frapanta asemenare cu omulu.

In fine Sir Charles Lyell (în etatea omului), Oscar Peschel (Völkerkunde, Leipzig 1874. pag. 37 — 47), Carol Siegvart (Alter des Menschengeschlechtes, Berlin 1848. p. 116) si alti multi, cari s'au ocupatu cu them'a acést'a, au demustratu pâna la evidentia convietuirea omului cu animalele etàtii tertiarie, — séu antediluviale. — Dar tóte aceste urme probéza si aceea, cà omulu pe atuncea nu se redicase multu peste însusirile unui animalu selbaticu. De ce urmele lui se afla sub strate mai afunde, de aceea si structur'a lui se apropia mai tare de structur'a simielor.

Déca — dupa tóte aceste premisse — luàmú în consideratiune, în ce tipu s'a desvoltatu viéti'a animala de la celu mai primitivu ou-sioru monericu, trecundu în verme, în animalu vertebratu, apoi la însusirea mamale, — si déca luàmú calitátile acestora cá animale dentate, sugatórie apoi carnivóre, rodente, rapace, pedate si manuate, — si în fine déca vedemu, cà omulu, — începêndu de la conceptiunea pâna la perfectiunea lui, — trebue sè tréca peste tóte aceste stadie de transitiune, si sè devina la tóte acele calitáti, ce le întrunescu animalele din scal'a descendentii lui: apoi acést'a a lui descindere — dupa teori'a lui Darwin — e nu numai naturala si ratio-

nala, ¹⁰⁾ dara ea corespunde si cu ordinea facerei dupa descrierea biblica.

De aceea si pune Moise desvoltarea animalelor de categori'a superióra, si în capulu acestora pe omulu, pe a siesea dî a facerei, cea ce corespunde epocii geologice tertiare formate în decursulu sutelor de milióne de ani. Elu descrie acésta parte a creatiunei asiá :

„*Apoi disse D-dieu: sè produca pamêntulu*

¹⁰⁾ A Heim (l. c. pag. 36) illustréza acésta descendentia a omului printr'unu passagiu fórte remarcabilu; pe cari noi îlu reproducemu în urmatorulu extractu: BCU Cluj / Central University Library Cluj

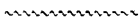
„Animalele si plantele percurgu în tineretïele lor iute tóte acele grade ale fiintïelor inferióre, ce le învólva ramur'a protoparintilor lor. La începutulu lor, plamadite în forma de ou, tóte animalele si plantele sînt sîesi asemenea, fara deosebire essentiala. Diferinti'a între ele se desvólta numai în stadiiele ulterióre. — Intr'unu timpu d. e. pescele si paserea sînt asemenea, si numai mai tardïu se desvólta aripele la gradulu reptilielor saritórie, — apoi alu paserilor sburatórie. O brósca tïestósa numai dupa a patr'a septemâna, iéra gáin'a numai în a patr'a dî se potu deosebí în oulu lor un'a de alt'a. — Asiá si omulu înainte de nascere percurge tóte gradele animalelor vertebrate. — Sè luàm u d. e. ânim'a lui la o speciala esaminare. La începutu embriulu omenescu nu are ânima, ci functiunile acestuia le suplînesce o vîna, ce se lãrgesce si se contrage, cá la animalele acranie în tóta

animale însufletite dupa soiulu lor, vite domestice si teriitórie, si fere selbatice pe pamêntu, dupa soiulu lor, si se facu asiá. Apoi disse D-dieu: sè facemu omu dupa imaginea nóstra ¹¹⁾, carele sè domineze peste pescii marei, si peste paserile ceriului si peste animalele uscatului si peste totu pamêntulu, si peste tote teriitórele, ce se terie pe pamêntu. Si D-dieu creà pe omu dupa imaginea sa — barbatu si femeia. Si D-dieu i binecuventà pe ei, si le disse: cresteti si ve immultiti si impleti pamêntulu, si-lu supuneti pe dènsulu, si domniti peste

viéti'a lor. Acésta vèna la omu îngrosiându-se si încovoindu-se în form'a unui S represinta Cyclostomele (Rundmäuler). În stadiulu ulterioru anim'a omului din vèna încovoiata se contrage în dóue camere — cá la pesci. Pescii respira prin branchie cá omulu mai nainte de functiunea plamânilor. Anim'a lui se desvólta acum la trei camere cá la reptilie, si în fine trece în stadiulu de patru camere cá la tóte animalele sugatórie. Animalele vertebrate în primul lor stadiu înca nu au capaçina, ci acést'a cu osulu spinàrii se afla numai în stadiulu sgârciului. Asiá se începu ósele la omu. — Si precum animalele inferióre înca nu au ficatu, nu ochi, nu urechi etc. ci aceste se ivescu numai în stadiulu desvóltàrii superióre, asiá si embriulu omului. Omulu înainte de nascere — asiá dara — percurge tóte acele stadie de desvóltare, la cari s'au ridicatu animalele în decursulu de milióne de ani.“

¹¹⁾ Mai apoi a facutu omulu pe D-dieu dupa imaginea omenésca. — (Vedi Dr. Büchner l. c.)

pescii marei si peste paserile ceriului, si peste tóte animalele, câte se misca pe pamêntu. Si disse D-dieu: Éca v'amu datu vóue tóta iérb'a productiva de semintia, ce creste peste totu pamêntulu si totu pomulu fruptiferu, ce produce semênti'a : — aceste vor fi spre mancare vóue, si la tóte animalele pamêntului, si la tóte paserile ceriului, si la totu ce se teriesce pe pamentu si are in sine sufletulu viu, dau tóta ierb'a verde spre nutrire. Si se facù asiá. Si D-dieu se uità la tóte câte le facù si erau bune tóte. Si asiá se facù sér'a si se facù diminé-tia — diu'a a siesea.

X.

In diu'a a sieptea a facerei — dice Moise, —
cà Ddieu terminà tôte lucràrile sale, si se odihni
in diu'a a sieptea de tôte opurile sale, ce le facuse.
(Fac. II. 2.)

Acésta di infacisiéza epoch'a presenta, pe
care geologii o numescu *posttertiara, postplio-*
cena, quartiara si *anthropozoica* (a omului.) Ea
se împarte în formatiunea diluviala si allu-
viale, dupa cum schimbàrile pe suprafaçi'a
pamântului s'au întêmplatu în urm'a reversà-
rilor de ape în periodulu de gheaçiã, séu în
urm'a spelaturelor prin ploi si prin esundàri
de rîuri, — dupa cum vedemu cà se întêmpla
si în dîlele nòstre.

Déca peste totu putemu luá, cà în respec-
tulu sedimentelor epoch'a primordiala se ca-
cteriséza mai alesu prin *ardesia*, — epoch'a
primaria prin *silicate*, cea secundaria prin *cal-*
cite (varuri), — si cea terciaria prin arenele

nesipóse : apoi putem dice, că în epoch'a quartiara predomnescu straturile *lutóse*.

Activitatea plutonica cea vehementa din epoch'a tertiara cu întrarea ei în epoch'a quartiara începe a se mai liniscí, restringundu-se pe lângă înalțiarea și cufundarea singuratecelor partíe din suprafaçi'a pamântului, redicându insule și înecându continente peste totu séu numai în parte. — Acésta operatiune înse e numai succesiva și atâtu de liniscita, în câtu d'abiá se observa în decursulu de sute — ori de mii de ani.

Intr'acea cu atâtu mai vehementu lucrau urlóiele vulcanice, cari ori mai duréza pâna acum, ori stingându-se au lasatu dupa sine numai urmele caminului în forma de munti conici încungiurati de lava, tufu și cenusie.

Atmosfer'a globului terestru și altu-cum în urm'a îngrosiei scortii lui se recorira peste totu mai tare decâtu în epoch'a premerasa; — iéra în urm'a redicaturilor de munti înalti mai cu séma pe emisfer'a septemtrionala, partile nordice se recira și mai tare. — Si déca la aceste circumstantie, — pe lângă declinarea eclipticei de equatorulu pamântului, ce produce iérn'a și vér'a anuală, mai luàmú în considerare și ciclulu de 21,000 ani alu declinării ossiei pamântului de calea orbico-

lora (orbita), în puterea careia emisfer'a cea nordica schimba cu cea sudica alternativu o véra si iérna orbicolara de câte 10,500 ani: ¹²⁾) apoi din coinciderea acestor împregiurări în directiunea recelei se póte lesne esplicá acea aggramadire mare de ghaia, care — dupa cum se vede din urmele geologice — a acoperitu mai tóta Europ'a si partea septemtrionala a Aziei, si Americi.

Câte atari període de ghaia au avutu timpulu posttertiariu, nu se póte sci. S'a constatu înse, cà punctulu de culminatiune a verei orbicolare a fost a 1248, — prin urmare déca vom merge de acolo îndereptu înca 10,500 ani, apoi aflámu punctulu de culminatiune a ghaiei nordice cei mai recente pe la începutulu mileniului alu X înainte de er'a crestina. — Si déca vom luá, cà la vr'o câte-va

¹²⁾ De la a. C. 1248 încóce emisfer'a nordica, si prin urmare si tîerile nóstre au întratu în periodulu recelei, care duréza înca 9860 ani pâna va ajunge culminatiunea de ghaia, — dupa acea intra éra periodulu caldurei. — Intr'aceea vegetatiunea si viétî'a animalica se trage totu mai tare spre Sudu, si dupa acea iéra spre Nordu. (Óre în prevederea aceea cuprindu Englezii tîerile de la Polulu sudicu si din Australia, cá sè aiba unde locuí, când insulele britanice vor zacé sub ghaia? Atunci noi puçinu folosu vomu trage din Franz-Josef-Land'a?)

milenie după aceea gheața s'a topit într' atâta, încât apele provenite din aceea, au dusu cu sine derabe de gheața înnotatorie și amestecată cu bolovanii asiatici numiți *eratici*, ruși din munții scandinavici, pe cari după aceea i-au descărcat pe cotele munților din regiunea Europei : apoi toate acestea se înmărescu nu numai cu urmele geologice ale timpului asiatic numit de gheața, — dară și cu tradițiunile, ce s'au conservat la diferitele popoare antice despre diluviile universale, — și ce e mai remarcabilu, aceste evenimente elementare se apropia tare chiar și de etatea, în care cade potopulu lui Noe după enaratiunea biblică.

De aceea geologii numescu timpul diluvialu și *periodulu de gheață*.

Cu schimbarea temperaturii în periodulu de gheață mâna 'n mâna au mersu și schimbările în vegetațiune și în viața animalică, — aici emigrându spre sudu, aici întorcându-se îera spre nordu, prin care unele specii din ele — în lupt'a lor pentru existență — ori se perfecționara, ori se supuse domesticirii omenești, ori apoi perira cu totul.

Asiatic unele plante se nobilizară în epoch'a acestui până la producerea de cele mai aromatice flori, și de cele mai gustoase pome seu

cereale; — altele perindu se afla numai în urme fosile.

Dintre animalele colosale, trecute din epoch'a tertiara în periodulu diluviale s'au stinsu multe, precum a fost : Megacerulu hibernicu, Rhinocerulu tichorhinu, Mamuthulu, Megateriu etc., remânându în urm'a lor speciele descendente a cerbilor si a caprelor selbatice, a rhinocerilor si elefantilor moderni, etc. etc.

Din férele speluncee descendu ursii, lupii, vulpele, hienele din presentu etc.

O parte mare din acele animale, supunându-se regimului omenescu, se domesticira, precum sânt vitele, câinii, mîtiile, gainele etc.

Unele specie de simie înaintéza în constructiunea fisica aprîpiându-se de omu, precum sânt : Gorill'a, Simpansulu, Orangutangulu si Gibbonulu, cari specie se si numescu *anthropoide*.

În fine si omulu, cu întrarea lui în epoch'a post-tertiara începe sè iésa din starea unei fere inferióre, si cunoscându-si acum lipsele pentru esistentia — pasiesce spre cultura. Elu manâncu din pomulu cunoscintii binelui si alu reului, si perdiendu paradisulu, e necesitatu d'a-si agonisí nutrimentulu în sudórea feciei sale.

Amesurațu convietuiri omului cu animalele cele mai distinse, si conformu gradului de cultura alu lui, epoch'a anthropozoica se sub-imparte în urmatóarele *perióde* :

I. *Etatea Mamutului*, numitu asiá de la celu mai însemnatu animalu convietuitoru alu omului, care a fost Mamutul — cam deodata cu ferele spelee. Omulu e înca tare *selbatecu*, dara începe a se folosi de petrele ascutite, de óse si córne pentru cele mai primitive unelte. Vasele lui sânt înca numai cogile de nuci, scoicile, etc. Locuinti'a si mormântulu lui erá ori în liberu, ori în spelunce unde scheletele lui se afla la unu locu cu ale ursului speleu. — Din carbunii de lemn, aflati la unu locu cu remasítiele lui, se deduce, cà a cunoscutu si întrebuintiarea focului. Tipulu lui e aprópe de alu antropidelor, si a capatínei microcefale. De la armele si uneltele lui cele crude primitive din pétra acestu periodu se numesce si *etatea petrea antica*.

II. *Urméza etatea Rennului séu a petrelor cioplite*. Dupa ce se raresce Mamutul, convietuitorulu celu mai însemnatu alu omului e Rennulu, de la care s'a si luat numele etátii acesteia, apoi elanulu, bourulu etc. — Omulu scie acum sè-si cioplésca din petrele cele mai tari instrumentele si armele nece-

sarie, dar încă nu le scie polei; — de aceea această etate se poate numi și a *petrelor crudu cioplite*. — Omulu a învetiatu să faca vase de lutu, înse într'o forma încă de totu dura. — Elu s'a dedatu la locuintie mai stabile, sapate în pamântu, de aceea elu e încă *trogloditu*. De la aceste locuintie subterane elu a luatú ansa de a îngropá mortii în pamântu. — Elu încă nu domesticise vitele, ci traiá mai cu sama din *vénatu* și *pescuitu*, de aceea acestu periodu se chiama și alu omului *semi-selbaticu*. Tipulu lui e de capatina rotunda (mongolica.)

III. Vine etatea *petrelor polite*, în care omulu ese și din starea semiselbatica, dara e încă *barbaru*. — Elu domesticindu vitele, se face *pastoriu*, și invétia a se folosi de laptele vitelor pentru nutrimentu, și de pelea și lân'a lor pentru îmbracamântu. — Elu începe a face vase de lutu pe róta și a le arde. Elu își face acum armele, și instrumentele cealalte din pétra, pe care o și gravéza și o polítéza, de unde apoi și etatea ast'a si-a luatú numirea a petrei polite. Cu ajutorulu acestor instrumente acum redica și locuintie de lemnú, sapa troci pentru luntre de plutitu pe apa, și spre a fi feritu de atacuri esterne începú a-si asie-diá casele de lemnú pe stélpi d'a supra apei (Pfahlbauten), ceea ce e o inventiune a Arilor

porniti din Azi'a spre Europ'a. — Acestor'a se atribue si mormintele numite *Dolme* (dâlma). — Tipulu predominantu alu capatînelor e *aricu*.

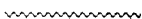
IV. *Etatea Bronzului*. Curêndu dupa poleirea petrelor omulu afla si întrebuintiarea metalelor. Ornamentele, armele, instrumentele etc. se facu mai cu sama din arama séu bronzu, de unde etatea acést'a își iea numirea. — Omulu devine acum si *agricultoru*, *montanistu*, *meseriasiu* si *negutiatoru*. Elu edifica case din materialu solidu, si începe a-si încungiurá cetàtile cu ziduri. Mormintele lor sînt în forma de *tumuli*, numite si mormintele celtice, de la gîntea celtica predominantore în Europ'a. Popórele semitice inventéza sticl'a si primele semne pentru litere. In locu de Dolme si tumuli domnitorii egyptului redicara piramidele. — Plutirea pe apa se estinde pâna la cele mai departate tiênuturi litorale, ceea ce în lesnesce comunicatiunea mutuala a celor mai departate popóre, si prin aceea ele se redica la starea deplinei culture.

V. In fine *etatea ferului*, numita de la metalulu, ce în urm'a bronzului a devenitu predominantu. Etatea acést'a se începe pe timpulu immigràrii popórelor si a decadentii imperiului românu, si duréza pâna în dîlele nóstre, când

ferulu produce obiecte, — ce sînt mai pretioase decâtu aurulu. — Altu-cum etatea noastră de si se distinge prin inventiunile cele multe, precum e — vaporulu, telegrafulu etc. — totusi, — dupa hârthia si sdrantieles cele multe, de cari se folosesce generatiunea presenta, cine scie, nu va luá cumva si numirea de etatea *harthiei* séu a — *sdrentielor* ?

Déca de la etatea presenta mergêndu îndereptu vom triplicá anii etàtii precedente, apoi vom aflá în cifre rotunde, cà etatea ferului duréza de vr'o 1500 ani; a bronzului se suie la vr'o 4500 ani; — a petrelor polite la vr'o 12—15,000 de ani; — a Renului la vr'o 40—50,000 de ani; si în fine a Mamutului vr'o 150—153,000 de ani, — ceea ce s'ar apropiá de etatea antropozoica a lui Lyell calculata la 224,000 ani. Geologii mai noi inse estindu aceste etàti si mai tare, scotiêndu etatea omului la milióne de ani.

Mai e de observatu si aceea, cà studiulu geologicu se mai împarte si : a) în *timpulu istoricu*, ce merge pâna catra midi-loculu etàtii de bronz; — b) în *timpulu prehistoricu*, ce se intinde peste tóta etatea de pétra cruda si poleta; — si c) *timpulu geologicu*, ce merge de la etatea Mamutului îndereptu.

XI.

Dupa ce amu aruncatu o privire repede peste expositiunea universală a creatiunei asiá, dupa cum ni-o înfaşisiéza în delineaminte generale rezultatele studiilor naturale, — si din aceea ne-amu pututu face o mica ideia despre immensitatea timpului si a spaçiului, precum si despre anticitatea cea adâncă a pamântului, si în specialu a omului : mai adaugemu la încheierea tractatului acestuia înca urmátórele observatiuni.

Tocmai din împregiurarea aceea, cà omulu a patrunsu în secretele naturei, s'a încinsu si în timpul mai nou între naturalisti o disputa, ce împarte publiculu în dóue castre; — adeca întrebarea despre *puterea creatóre primitiva?*

Unii urmându principielor lui Darwin, Vogt, Häckel etc. iéu cá punctu de mánecare hypothes'a asiá numita *generatio equivoca*, dupa care materi'a elementara, ce a esistatu si va esistá totu-de-una, în calitatea si puterea ei

naturala — prin diferite compositiuni casuale — a produsu fiintie organice, cari — prin desvoltarea lor ulterióra în directiunea luata — au ajunsu la diferite graduri de perfectiune; si între aceste la gradulu supremu stà omulu cu inteliginti'a si cu consciinti'a de sine.

Altii ¹³⁾ înse basându-se pe tes'a : *omne vivum ex vivo*, ¹⁴⁾ sustiênu, cà o putere primitiva, a carei procreatiune a fost o fiintia inteligenta si conscía de sine — precum e omulu — nu e cugetabila, fara sè fía si ea inteligenta si conscía de sine, prin urmare ei punu afara de materia o putere primitiva creatóre.

Doctrínele aceste siesi opuse au esistatu înca din timpulu filosofilor heleni, si esistându si astadi în forme si mai pregnante, nu se vor puté aplaná puru si simplu din caus'a tocmai a immensitátii spaciului si a timpului în comparatiune cu orisonulu celu restrínsu alu omului.

Naturalistulu, ce e dreptu, a mersu cu analis'a materiei pâna a datu de asiá numitele substantie elementare (cum e oxygenulu, hy-

¹³⁾ Vedi si : Die organische Schöpfung, von Markgr. Fr. Marenzi, Triest 1877.

¹⁴⁾ Naturalistulu Harvey dîse : *Omne vivum ex ovo*.

drogenulu etc.) Dar ori câtu de elementare sè fía ele, déca stà, cà acele sînt materie, ele trebuie sè constea din particule si mai mici, mai subtiri, — pe cari în infinitu asiá luata nici odata nu le va cuprinde nici naturalistulu, fía elu în ori cari castre; — si ne putêndu-le examiná, nu va fi în stare de a aflá, cà unde încéta puterea materiala si unde începe cea spirituala. — Apoi hypotes'a, cà materi'a a existatu totu-de una, nu póte innadusi întrebarea, cà care a fost provenienti'a ei primitiva?

Asiá dara unde încéta sciinti'a positiva, acolo are locu numai credinti'a cu hypotezele ei. BCU Cluj / Central University Library Cluj

De aceea aci trebuie sè lasàmu terenulu în competinti'a studiilor filosofice si teologice.

Totu ce mai póte face aci naturalistulu e d'a împedecá, cá credinti'a sè nu se falsifice prin formele absurde ale sofismei séu ale siamanismului, — prin urmare elu sè apere chiar si sânt'a scriptura de interpretàri false.

În sânt'a scriptura nu se gasesce nicairi acea supositiune gresita a lui Calvisiu et cons. — precum cà pamêntulu nostru si respective lumea ar avé o etate numai de 6—7000 de ani.

Nici aceea nu se póte deduce din cele scrise în bibli'a lui Moise, cà afara de descen-

dinti'a lui Adam si Eva nu aru mai fi e sistatu si alti ómeni pe timpulu lor. Din contra — chiar bibli'a indica unele împregiuràri, din cari se póte vedé, cà pe timpulu lui Adam si Eva au mai esistatu si alte generatiuni omenesci.

Edemulu, în care asiéza Ddieu pe Adam si Eva erá — chiar dupa descrierea biblica — învecínatu de alte tieri împoporate, precum : „lânga riulu Gihon se afla tiér'a Negrilor“ (II 13.) — Cain omorindu pe Abel se temea, cà ori cine îl va întêlní, îl va omorí si pe elu.

Pentru aceea Ehova i puse semnu lui Cain, cà ori cine-lu va întêlní, sè nu-lu omóre (IV. 16.) Cain dupa omorulu frate-seu a fugitu spre resaritu în tiér'a Nod, unde si-a luat soçia, de la care a avutu descendintia mare.

Intrebàmu asiá dara : de unde vinu Negrii cei de lânga Gihon (Nilu) vecini lui Adam si Evei? — De cine se temea Cain cà-lu va omorí, déca nu mai erau si alti ómeni pe pamêntu? Din ce familia si-a luat elu soçia, dupa ce a fugitu spre resaritu în tiér'a Nod — departe de famili'a tatâne-seu?

Sè nu uitàmu nici de acea idila interesanta, ce ni-o descopere sânt'a scriptura (VI 2—4), cà fíii lui Ddieu vediêndu pe fetele ómenilor, cà sînt frumóse, le luara lor ísi de soçie, din cari se nascura cei mai potenti etc.

Din tóte aceste se vede, cà enaratiunea lui Moise despre creatiunea lumii peste totu, si a omului în deosebi, e numai o descriere alegorica, pe care sè o póta cuprinde poporul seu celu necultu; — éra descrierea diluviului si a successiunei lui Noe are valórea unui mithu nationalu, ce se referè mai cu sama la epoch'a quartiara a pamêntului, si la ethnografi'a partiala a rassei mediterane, si în specialu a familiei semitice, de care se tiêne si poporul evreescu.

Sciintiele naturale nu alteréza bibli'a, ci numai dau o interpretare adevèrata la cele revelate în st'a scriptur'a, — mesurându timpulu si spaciulu conformu celor ce dîce ea êns'a-si: „cà mii de ani înaintea lui Ddieu sînt cá diu'a de eri, ce a espiratu, si cá o sentinela de nópte!“

